

Az e kötetbe foglalt 37 régészeti tanulmány témáját tekintve az őskortól a középkorig több ezer év történetét öleli át, azonban ami mégis egybe fűzi őket az az, hogy a szerzők ezen cikkeikkel Lőrinczy Gábor régészt köszöntik 60. születésnapján.

Az ünnepelt 1981-től dolgozik régészként, előbb a nyíregyházi, majd 1985-től a szegedi múzeumban. Elsősorban a Kárpát-medence népvándorlás kori régészetével foglalkozik, az avar kort kutatja. Nevéhez fűződik a Tiszántúl egyik legjelentősebb kora avar kori temetőjének feltárása Szegvár-Oromdúlón. Egy-egy feltárás kapcsán érdeklődése az avar koron kívül a bronzkor, a római, az Árpád- és a középkor felé is irányult. Az elmúlt évtizedben érdeklődésének homlokterébe a Maros-torkolat nyugati oldalának honfoglalás kori településtörténeti kérdései kerültek.

Komoly tudományos publikációs tevékenysége mellett nevéhez számos nagy sikerű kiállítás és konferencia is fűződik, illetve alapító szerkesztője a Móra Ferenc Múzeum régészeti kiadványsorozatainak (*MFME – Studia Archaeologica*, *MFME – Monumenta Archaeologica* és *MFME – Monographia Archaeologica*), valamint több önálló régészeti tanulmánykötetnek. Tagja számos hazai régészeti szakmai társaságnak.

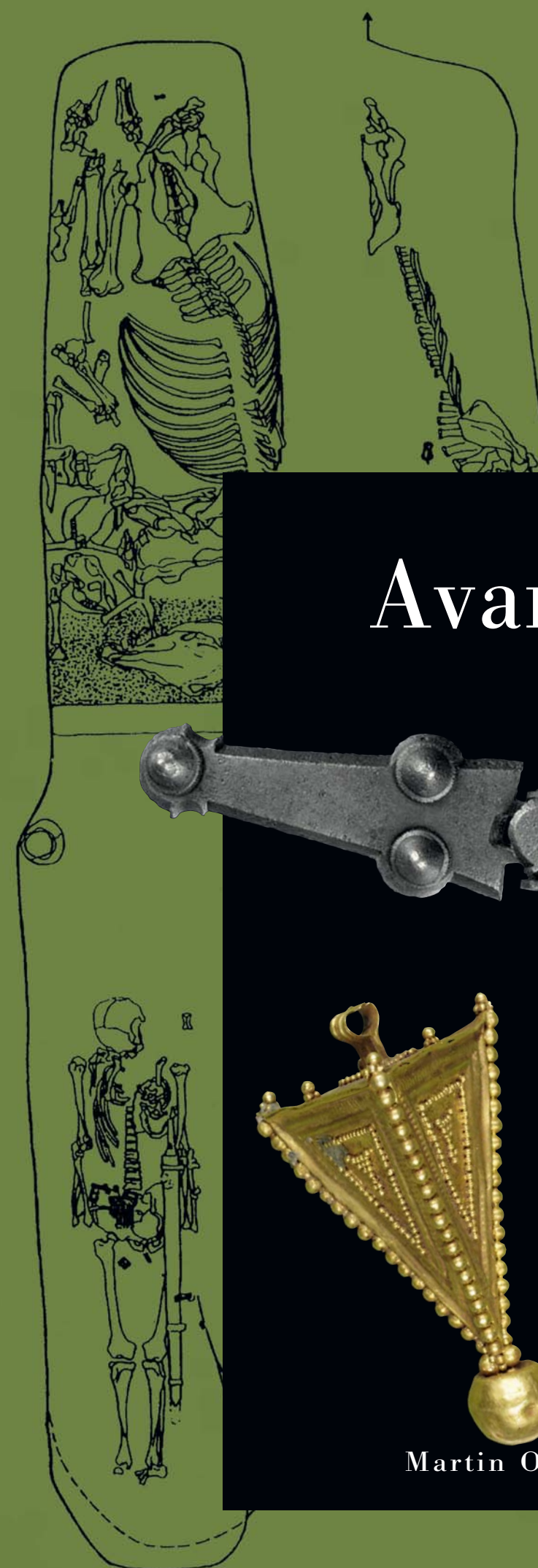
Sokoldalú szakmai munkásságának tanúbizonysága, hogy az őt köszöntő kötetbe egykori tanárai, kortársai és közel másfél évtizedes oktatói tevékenysége során kinevelt tanítványai is szép számmal vannak képviselve a szerzők között, a kollégák és barátok mellett.

A tanulmánykötet hűen illusztrálja az ünnepelt sokoldalúságát, s a hazai régészeti kutatások hihetetlen sokszínűségét.

www.martinopitz.hu

Avarok pusztái

Avarok pusztái

Martin Opitz Kiadó • MTA BTK MŐT

AVAROK PUSZTÁI
AVARUM SOLITUDINES

OPITZ ARCHAEOLOGICA 6
MTA BTK MŰT KIADVÁNYOK 2

AVAROK PUSZTÁI

Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára

AVARUM SOLITUDINES

Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his
sixtieth birthday

Szerkesztette / Edited by

Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila

Martin Opitz Kiadó – MTA BTK MŐT
Budapest 2014

A kiadvány megjelenését támogatta

Magyar Tudományos Akadémia

MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport

ELTE BTK Régészettudományi Intézet

MTA BTK

PPKE BTK Régészeti Tanszék

Ásatárs Kft.

Dobosi-Stier Pincészet, Badacsonytomaj

Kozma Sándor egyéni vállalkozó, Dabas

© Szerzők, 2014

© Szerkesztők, 2014

© Martin Opitz Kiadó

© MTA BTK MŐT

Angol nyelvű fordítás, lektorálás

Seleanu Magdaléna

Borítóterv

Auri Bt.

A hátsó borító Koncz Margit rajzainak felhasználásával készült.

ISBN 978-963-9987-13-5

ISSN 2060-6370

Kiadja a Martin Opitz Kiadó és az MTA BTK MŐT

Nyomdai munkák: Kódex Könyvgyártó Kft.

TARTALOM / INDEX

<i>Szatmári Imre</i> : Születésnap i köszöntő	9
<i>Lőrincz Gábor</i> publikációi	11

AZ ALFÖLD ÉS A DUNÁNTÚL ŐSKORA

<i>Trogmayer Ottó</i> : Az édentől északra — North of Eden	19
<i>Raczky Pál – Anders Alexandra</i> : Szentpéterszeg-Kovadomb. Egy késő neolitikus lelőhely tér-képei — Szentpéterszeg-Kovadomb Image-scapes of a Late Neolithic settlement	23
<i>Vácz Gábor</i> : A Sióagárd-leányvári kincslelet. Megjegyzések a gyermelyi horizont időrendjéhez — The hoard from Sióagárd-Leányvár. Notes on the chronology of the Gyermely horizon	43
<i>P. Fischl Klára – Pusztai Tamás</i> : Új preszkíta sír Mezőcsát-Hörcsögösről — New pre-Scythian grave from Mezőcsát-Hörcsögös	59

PANNONIA ÉS BARBARICUM

<i>Müller Róbert</i> : Temetőrészlet Zalaegerszeg-Kaszaházáról. Újabb késő római sír vasguzsallyal és orsóval — The cemetery section at Zalaegerszeg-Kaszaháza. A new Late Roman grave with distaff and spindle	65
<i>Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria</i> : Gondolatok az alföldi sáncok kutatásának jelenlegi helyzetéről — On the present state of research of the Alföld dykes	73
<i>Béres Mária – Cselédes Szilvia – Rácz-Szabó Krisztina</i> : Újabb szarmata sírok Csongrád megye északi részében — New Sarmatian graves in northern County Csongrád	85
<i>Nagy Margit</i> : Megjegyzések a Budapest, XVII. Rákosszaba-Péceli út mellett és a Madaras-Halmokon (Bács-Kiskun m.) feltárt császárkori temetők temetkezési szokásaihoz — Remarks on the burial custom noted in the Roman period cemeteries uncovered at Budapest, District XVII, Rákosszaba-Péceli út and Madaras-Halmok (County Bács-Kiskun)	115
<i>Pópiy Dániel</i> : Szarmata temetőrészlet és ismeretlen korú sír Makó-Mikócsa dűlőben (M43 31. lelőhely) — A Sarmatian cemetery and a grave of unknown date at Makó-Mikócsa-dűlő (Site M43 31)	161
<i>Soós Eszter</i> : Adatok a barbaricum i bepecsételt díszítésű kerámia elterjedési köréhez. Garadna-Elkerülő út 1. lelőhely pecsételt töredékei — The distribution of stamped pottery in the Barbaricum. The stamped pottery fragments from Garadna-Bypass, Site 1	183
<i>Masek Zsófia</i> : A késő római és kora népvándorlás kori gyorskorongolt házikerámia technológiai változásai az Alföld központi területein — Technological changes in the production of wheel-thrown coarse pottery in the central region of the Hungarian Plain in the Late Roman and Early Migration period	193

AZ AVAR PUSZTÁK NÉPEI

<i>Rácz Zsófia</i> : 5. századi sírok Hajdúnánás-Fürj-halom-járás (M3 41/A) lelőhelyről — Gräber aus dem 5. Jahrhundert von Nordost-Ungarn (Fundort Hajdúnánás-Fürj-Halom-járás)	203
<i>Gallina Zsolt – Straub Péter</i> : Fonyód-Vasúti-dűlő 2 (Mérnöki-telep) kora népvándorlás kori sírjai — The early Migration period graves from Fonyód-Vasúti-dűlő 2 (Mérnöki-telep)	213

<i>Somogyi Péter</i> : Der gegossene Silberbeschlag mit durchbrochener Verzierung im Münzgrab von Freundorf (Tulln, NÖ, Österreich) — Áttört díszítésű, öntött ezüst övveret a freundorfi (Tulln, Alsó-Ausztria, Ausztria) éremmellékletes sírból	235
<i>Balogh Csilla</i> : Kora avar sírok Felgyő-Kettőshalmi dűlőben — Early Avar graves at Felgyő-Kettőshalmi dűlő.....	243
<i>Garam Éva</i> : Egy avar kori falu gazdálkodásáról, kézművességéről, életmódjáról a falu temetője sírjaiban talált tárgyak tükrében — The economy, the craft industry and the life-style of an Avar period village in the light of the grave goods from the village cemetery	279
<i>Pásztor Adrién</i> : Gyöngyleletek a szegvár-oromdűlői avar kori temető szűrőkanalas sírjaiban — Beads from the burials with strainer-spoons of the Avar period cemetery at Szegvár-Oromdűlő.....	291
<i>Prohászka Péter – Trugly Sándor</i> : A Komárom-Bercsényi (ma Gombai) utcai 7. századi avar leletek — Die awarischen Funde von Komárno, Bercsényi (heute Gombai) Strasse aus dem 7. Jahrhundert	313
<i>Bartosiewicz László – Biller Anna Zsófia – M. Choyke Alice</i> : Középvár nyűlláb függők a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből — Middle Avar period hare foot pendants in the collections of the Hungarian National Museum	325
<i>S. Perményi Ágota</i> : Balatonudvari-Fővényes 195. számú avar kori sírja — Grave 195 of the Avar period cemetery at Balatonudvari-Fővényes.....	337
<i>Költő László – Szentpéteri József – Bernert Zsolt – Pap Ildikó</i> : Családok, leletek, generációk. Egy interdiszciplináris kísérlet tanulságai: Vörs-Papkert B — Families, finds and generations: an interdisciplinary experiment at Vörs-Papkert B	361
<i>Marcsik Antónia – Molnár Erika</i> : Szatymaz-Makraszéki iskola avar kori temető humán csontanyaga — The human skeletal remains of the Avar period series from Szatymaz-Makraszéki iskola	387
<i>Bárany Annamária</i> : Csonteszközök Daruszentmiklós F-005 avar kori településről — Avar bone tools from Daruszentmiklós Site F-005 (Fejér county, Hungary)	399
<i>Vörös István</i> : Házityúk étel- és állatáldozat maradványok Vác-Kavicsbánya avar kori temetőjében — Chicken food and animal offerings in the Avar cemetery at Vác-Kavicsbánya.....	409

AZ ÁRPÁDOK BIRODALMA, A KÖZÉPKOR EMLÉKEI

<i>Langó Péter</i> : Egyedi függő Kiszombor B lelőhelyről — A unique earring from the Kiszombor B site.....	427
<i>Révész László</i> : Honfoglalás kori áttört állatalakos hajfonatkorongok a Kárpát-medencében — All carved braid ornament with a figure mounted on horseback from the Carpathian Basin from the era of the Conquest period	439
<i>Natalja B. Krylaszova – Andrej M. Belavin – Türk Attila</i> : Újabb adatok a honfoglalás kori tarsolyok és tűzkészségek klasszifikációjához Volga-Káma-vidéki analógiák fényében — The classification of Conquest period purses and tinder sets in the light of analogies from the Volga-Kama region	457
<i>Varga Sándor</i> : Honfoglalás kori temetőrészlet Bátmonostor-Pintér tanyáról. Újabb adatok a 10–11. századi vasmerevítéses tegezkek típusaihoz — A Conquest period cemetery at Bátmonostor-Pintér Tanya. Notes on the quivers with iron stiffeners of the 10 th –11 th centuries.....	497
<i>Bendeguz Tobias</i> : Souvenir aus dem Orient? Ein fāṭimidischer Glasstempel aus Ószőny (Brigetio) — Keleti emléktárgy? Egy fāṭimida üvegpecsét Ószőnyről (Brigetio)	521
<i>Mészáros Patrícia</i> : Kora Árpád-kori temetőrészlet Felgyő-Kettőshalmi dűlőn — An Early Árpadian Age cemetery at Felgyő-Kettőshalmi dűlő	527

<i>Marcsik Antónia</i> : Felgyő-Kettőshalmi dűlő lelőhely Árpád-kori humán csontvázaanyagának ismertetése — The human remains from the Árpadian Age cemetery at Felgyő-Kettőshalom.....	589
<i>Fodor István</i> : Előzetes beszámoló a hajdúdorogi Kövecses-halmon végzett ásatásról — Preliminary report on the excavation at Hajdúdorog-Kövecses-halom.....	613
<i>Wolf Mária</i> : Gorzsa <i>homo ludens</i> . Malomjáték egy Árpád-kori házban — The <i>homo ludens</i> of Gorzsa. A game board of Nine Men's Morris in an Árpadian Age house.....	627
<i>Dobó Bernadett</i> : Egy Árpád-kori malomjáték konzerválásának kérdései és tapasztalatai — The conserva- tion of a Nine Men's Morris game board from the Árpadian Age	637
<i>Szatmári Imre</i> : Árpád-kori keresztek és korpuszok a hódmezővásárhelyi múzeum gyűjteményében — Crosses and corpuses of the Árpadian Age in the collection of the Hódmezővásárhely Museum	645
<i>Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs</i> : Terra Geur. Mutatvány az Árpád-kori Vas vármegye történeti topográfiai lexikonjából — Terra Geur. A presentation from the Lexicon of the Historical Topography of County Vas during the Árpadian Age	667
<i>Belényesy Károly</i> : A másik falu... — The other village.....	679

ÚJABB ADATOK A HONFOGLALÁS KORI TARSOLYOK ÉS TŰZKÉSZSÉGEK KLASSZIFIKÁCIÓJÁHOZ VOLGA-KÁMA-VIDÉKI ANALÓGIÁIK FÉNYÉBEN

NATALJA B. KRYLASZOVA* – Andrej M. BELAVIN** – TÜRK Attila***

BEVEZETÉS

A honfoglalás kori régészeti hagyaték genezisének összetett problematikája napjainkban sem tekinthető véglegesen lezárt és megoldott kérdésnek. A Kárpát-medence 10–11. századi anyagi műveltségében a keletről betelepülő magyar törzsek kultúrája meghatározó szerepet játszott. Bár az új környezetben keleti kapcsolataik, úgy tűnik, hamar elenyésztek, számos lelet és temetkezési szokás esetében egyértelműen kimutatható a keleti eredet és/vagy kapcsolatrendszer. A honfoglalás kori leletek keleti hátterének kutatása és folyamatos újraértékelése (RÉVÉSZ 1998) ezért az új kelet-európai ásatások leletei alapján elengedhetetlen (TÜRK 2010; TÜRK 2012; TÜRK 2013).

A kora középkori régészeti leletanyag az Uráltól a Kárpátokig terjedő régióban évről évre rohamosan gyarapodik. Ez az összehasonlító, elemző munka gyakran olyan eredményekkel is kecsegtet, mint

egy-egy korábban ismeretlen funkciójú honfoglalás kori tárgytypus rendeltetésének megfejtése, melyből néhányat jelen dolgozatunkban mutatunk be. Ezúttal a tarsolyokkal és az azokban előforduló tárgyakkal kapcsolatban foglaljuk össze a legújabb információkat, valamint egyúttal a magyar szakirodalomban rámutatunk néhány hibás adatra a már korábban közölt tárgyak esetében.

Munkánkban főként a felső peremén vascsövecskével megerősített tarsolyok, illetve a tűzkészségek közül az ún. taplótartó meglétét és keleti eredetét mutatjuk ki a Kárpát-medence honfoglalás kori leletanyagában. További apróbb részletekkel egészítjük ki a lemezes és a veretes tarsolyok tárgykörét, valamint néhány övveretmotívum, valamint felbukkanó mintakincs és a bimetál csiholók Urál-vidéki eredeztetésére teszünk javaslatot.

ADATOK A LEMEZES TARSOLYOK ÉRTÉKELÉSÉHEZ

A Kárpát-medence 10. századi régészeti hagyatékának gyakran idézett leletei az egykor övön viselt tarsolyok maradványai, melyek előlapját néha díszes lemezekkel vagy veretekkel borították, bennük pedig főként a mindennapi élet során használt apró tárgyakat — elsősorban a tűzgyújtáshoz való eszközöket — tárolták. Ez a leletcsoport Kelet-Európa kora középkori régészeti hagyatékában is előfordul. Jóllehet a kutatás gyakran foglalkozott e tárgytypussal, összefüggéseik a honfoglaló magyar anyaggal még mindig nem teljesen tisztázottak. A díszített keleti tarsolyokat korábban a (magyar) kutatás korábbinak, vagyis a honfoglalás kori tarsolylemezek előképének tekintette, míg az utóbbi időben főként egyidejűségükre mutattak rá (FODOR 2010).

A honfoglalás kori lemezes tarsolyok a Kárpát-medence 10. századi hagyatékának impozáns részét alkotják, összesen 27 leletet tart számon a kutatás. A rétközberencsi töredékkel kapcsolatban (ISTVÁNOVITS

2003, 177) ugyanakkor komoly kétség merül fel, hogy valóban tarsolylemez volt-e eredetileg. A tárgy anyaga és kialakítása eltérő, a hátlapját és főként a lemez oldalnézeti képét (16. kép 1) megvizsgálva valószínűbb az eredeti ásatási megfigyelés, mely szerint egy henger alakú fából készült tárgyra volt rögzítve, véleményünk szerint tehát más funkciója volt.¹

A lemezes tarsoly részletesen feldolgozott tárgytypus (FETTICH 1937; RÉVÉSZ 1994; RÉVÉSZ 1996, 144–153), klasszifikációs szempontból mintakincsük megformálása alapján néhány főbb csoportot (1. kép), illetve egyedibb változatokat (2. kép) különíthetünk el.

A lemezekkel díszített tarsolyok keleti analógiái régóta ismertek a magyar kutatás számára, melyek száma 2010-ben Perm (Ru) környékéről egy további — sajnos szórvány — lelettel gazdagodott (BELAVIN–KRYLASZOVA 2011; FODOR 2012). A tárgyat jellegzetes, a Káma-vidéki népek kora középkori hitvilági elkép-

* Пермский государственный гуманитарно-педагогический университет, 614990. г. Пермь, ул. Сибирская, 24. n.krylasova@mail.ru

** Пермский государственный гуманитарно-педагогический университет, 614990. г. Пермь, ул. Сибирская, 24. belavin@pspu.ru

*** PPKE BTK Régészeti Tanszék, 2087 Piliscsaba, Egyetem utca 1. turk.attila@btk.mta.hu

¹ Mintakincse is alapvetően eltér, bár a Kijevi Rusz anyagában a sesztovci temető egyik veretes tarsolyának (ún. szárnyas tarsolyveretek) peremverein távoli rokonságot mutató ívelt, voluta-mintára emlékeztető dísz látható (16. kép 2).

zelései alapján értelmezhető mintakinccsel díszítették (3. kép 2, 4. kép), melyet végül halotti „félmaszkká” átalakítva temettek el, feltehetően a 9. század 2. felében, vagy a század végén.

A lemezekkel díszített tarsolyok keleti analógiáinak időrendjével kapcsolatban, mint említettük, jelentős változás figyelhető meg a magyar kutatásban. Legutóbb Fodor István a Mari El területén, a Veszolovék-tanyája mellett feltárt „öscseremis” temető 19. sírjából származó tarsolylemez immár nem a honfoglalás kori tárgytípus keleti előzményeként, hanem azzal párhuzamosan keltezte a környezetében feltárt sírok időrendje alapján (FODOR 2010; FODOR 2013).² Ennek értelmében pedig egy magyar mester által készített, keletre került ötvöstárgyként értékelte, a korábban a Kárpátoktól keletre előkerült rozettás lószerszámveretekhez hasonlóan (FODOR 2009). A kérdés eldöntésében véleményünk szerint sokat segíthetnének az anyagösszetételre és készítési technikára irányuló archeometriai vizsgálatok, azonban a tarsolylemez sajnos már nincs meg.³ Pedig a tárgyat igen fontos lenne tanulmányozni, ugyanis az eredeti publikációban nagyon gyenge képminőségben jelent meg (ERDÉLYI 1961). Ha alaposan szemügyre vesszük az eredeti ásatási dokumentációban található fekete-fehér képet,⁴ nyilvánvaló, hogy a legtöbbet közölt és idézett rajzok, valamint a rekonstrukció is tartalmaz hibát: elsősorban az oroszlanok állai alatt lévő poncok pontos elhelyezkedését rajzolták át korábban tévesen (vö. 5. kép).

A kelet-európai tarsolylemezeknél maradványszinten érdemes részletesen szemügyre vennünk a panovoi „ösmordvin” temető 2. sírjának tarsolylemezét is a közkézen forgó, elsősorban Fettich Nándor által készített, legelterjedtebb rekonstrukció pontatlanságai kapcsán (7. kép 7). A rekonstrukció Erdélyi István 1969-es morsanszki felvétele és jegyzetei alapján készült, melyet 1977-ben publikált (ERDÉLYI 1977, 2. kép; 7. kép 6). Az eredeti, már akkor is három töredékben lévő, domborított mintákkal díszített lemezek (7. kép 1–3) egyből látható, hogy főleg a levelek belső mintáinak kialakításában Erdélyi István rajza a pontosabb. Azonban ha a lemeztöredékeket a rekonstruált kompozícióban (eredeti ásatási megfigyelés sajnos nem maradt ránk) ráhelyezzük a tökéletes állapotban

megmaradt bőrtarsolyra (6. kép), akkor látszik, hogy a rekonstruált kompozíciónak nincs elég hely (7. kép 4). Tehát, ha csak a bőr nem zsugorodott össze 30–40%-ot a földben, akkor egy ilyen lemezt biztosan nem lehetett rá felszerelni.

Maga a griff motívum egyébként elterjedt lehetett az „öscseremis” temetőkből. A panovoi lelet ebben a vonatkozásban nem egyedi, övveretként értékelték egy formailag tökéletesen hasonló (7. kép 5), de öntött veretet is (NYIKITIN–NYIKITINA 2004, 74). Mivel övveretnek szokatlan formájú, így nem kizárt, hogy a panovoi leleten kívül további griffes veretekkel díszített helyi tarsolyokkal is számolhatunk.

Ami a panovoi tarsolylemez keltezését illeti, a tárgyalta sír mellékletei (8. kép) alapján — a Veszolovék-tanyája 19. sírjához hasonlóan — ez a leletegyüttes sem keltezhető a 10. század 2. fele/vége elé, melyet főként az itt feltárt, megdöbbenően jó állapotban fennmaradt teljes öv (8. kép 9–12) veretei támasztanak alá.

Sajnos nem mondható el a jól megőrződött állapot a Krjukovo-Kuzsnoje 472. sírban feltárt, eredetileg jó megtartású lemezes tarsolyról. Erdélyi István 1967-ben Morsanszokban a még egészben lévő lemezt tudta lerajzolni (9. kép 1), napjainkra azonban mindössze egy maréknyi apró ezüst lemeztöredék maradt meg belőle, jóllehet a tárgy tárolásához külön textíliátétet is készítettek (9. kép 2). Annyi azonban még ma is jól kivehető a töredékek fotóin, hogy a tárgy eredetileg valóban ívelt, határozottan bekarcolt mintákkal volt díszítve, így elmondhatjuk, hogy a Dienes István által elkülönített (DIENES 1964), karcolt díszű honfoglalás kori tarsolylemezek (10. kép 1–1a, 3–3a) és csészék (10. kép 2–2a) keleti párhuzamai a Középső-Volga és Káma-vidéken kimutathatóak.

Összefoglalva azt látjuk, hogy a kelet-európai lemezekkel díszített, kora középkori tarsolyok kormeghatározása és honfoglalás kori előzményként való értékelése jelenleg problematikus. Annyi azonban biztosnak látszik, hogy egy részük időben párhuzamos a Kárpát-medencei hagyatékkal. Így eredetük meghatározása további kutatásokat igényel. Kárpát-medencei közvetlen származtatásuk esetén ugyanis — a szemmel láthatóan némileg eltérő motívumkincs részletes elemzése nélkül is — magyarázatot kell adnunk arra,

² Ezzel a keltezéssel és indoklásával egyet értve jegyezzük meg, hogy sajnos a temető egészen biztosan csak részben feltárt, ráadásul a tárgy egy áldozati gödörből (ún. „zsertvenij komplex”) került elő és nem hamvasztásos sírből. Fontos lenne az „ösmordvinnak” tartott temető további kutatása. A Középső-Volga-vidék középkori leletanyagát kiválóan ismerő Tatjana B. Nyikitina és Olga V. Zelentsova azonban szintén hasonló keltezést valószínűsít a tárgyalta tarsolylemez esetében (szóbeli közlésük).

³ A jelenleg Joskar-Olaban dolgozó kollégák elmondása szerint senki nem látta ezt a tárgyat közülük, ami alapján a lelet legalább 30 éve ismeretlen helyen van.

⁴ Ezt az eredeti tárgyfotót alapul véve készítettünk egy rekonstrukciót (5. kép), ahol szoftveresen igyekeztünk „kitisztítani” a korróziónyomok okozta sötétebb foltokat, illetve kontrasztosítottuk, hogy minél több újabb apró mintarészlet kivehetővé váljon. Ahhoz, hogy az eredeti tárgyat minél jobban el tudjuk képzelni, a hátteret „bearanyoztuk”, melynek eredményeként egy részleteiben minden korábbinál pontosabb, az eredeti állapothoz közelebbi képet kaptunk.

hogy miért pont csak ebben a régióban (Volga–Káma–Dél–Urál) tűnnek fel, a Kárpátoktól több ezer kilométerre, keletre. Véleményünk szerint a keleti tárgyak ezüst alapanyagának archeometriai elemzése támpontot nyújthatna annak meghatározásához, hogy valóban Kárpát-medencei eredetűek-e. Komoly lehetőségként merül fel ugyanis, hogy a karancslapujtói övveretek mordvin földi analógiájának (Krjukovo Kuzsnoje 505. sír) anyagösszetétel-vizsgálati eredményeihez hasonlóan (ZELENTSOVA ET AL. 2012), itt is inkább a volgai bolgár fémművességre utaló adatokkal számolhatunk.

A korai volgai bolgár fémművesség anyagösszetételi jellegzetességeit már jól feldolgozták az orosz kolégák (VALIULINA–HRAMCSENKOVJ 2001), reményeink szerint a honfoglaló anyagé is hasonló ütemben fog bővülni Magyarországon (CSEDREKI ET AL. 2012).

A volgai bolgárokról egyrészt tudjuk, hogy a 10. század első felétől maguk készítették ezüstcsészéket — valamint övvereteket is — a prémkereskedelemben részt vevő népek számára. Másrészről azt is tudjuk, hogy a 10–12. században kereskedők rendszeresen megfordultak a Kárpát-medencében, melyről a volgai bolgár pénzletek tanúskodnak. Történeti oldalról Róna-Tas András szerint a volgai bolgárok voltak, akik tudtak a magyarok egyrészt keleten maradt, másrészt nyugatra vándorolt részének rokonságáról. Így több szempont is logikusan indokolhatná, hogy a régészeti anyagban tükröződő, időben párhuzamos honfoglalás kori és ke-

leti tárgyak az ő közvetítő szerepükhöz (is) kötődnek (RÓNA-TAS 1996, 226). A Kárpát-medencéből feltehetően teljes öveket, tarsolyokat és egyéb díszes tárgyakat hozhattak és vihettek magukkal, melyeket aztán maguk is utánozhattak fejlett fémművességüknek köszönhetően. A kronológia, a földrajzi elterjedés és a közvetítő csatorna, valamint a motiváció talán egy ilyen magyarázat esetén tűnik jelenleg a legteljesebbnek.

A Volga–Káma-vidéken már korábban visszanyúló hagyománya volt az aranyozott ezüstitárgyak, elsősorban az így készített veretes övek divatjának. Nem zárható ki, hogy ez kapcsolatban állt az ún. keleti ezüstök esetében kimutatott hitvilági okokkal. A 10. századtól tehát a Volga–Káma–Bjelaja, esetleg a Transzurál régióban is talán épp a volgai bolgár ötvösség emlékeivel számolhatunk az ezüstitálakhoz hasonlóan az övveretek esetében is. A „keleti ezüstök” motívumai ugyanis rendszeresen szerepelnek az övvereteken is, szinte teljes spektrumukban (a jellegzetesebbeket összefoglalva lásd 14–15. kép), illetve a motívumok egyezése mellett gyakran még a veretek formai kialakításának előképeit is a tálakról vehették. Két ilyen veretformát konkrétan azonosítani is tudunk (12–13. kép). Ennek a folyamatnak a gyökerei ugyanakkor még korábbi időkre nyúlhatnak vissza, ugyanis a honfoglalás kori, illetve az etelközi hagyatékként meghatározható Szubotcylelethorizont tárgyai (9. század 2. fele) között is fellelhetők.

ADATOK A VERETES TARSOLYOK ÉRTÉKELÉSÉHEZ

A lemezekkel díszített tarsolyok mellett a veretes tarsolyok is jellegzetes tárgyai a 10. századi magyar kultúrának. Döntő többségük a középső záróveretes típusba tartozik, ahol elsősorban a zárószíjat díszítették veretekkel (12. kép 1, 13. kép 1–2), mely széles körben elterjedt változat Kelet-Európában. Eddig mindössze a károcsi II/41. sírból ismert egy eset, ahol a tarsoly peremét is veretekkel díszítették (11. kép 2), melynek párhuzamai az Észak-Kaukázus 10–11. századi alán kultúrája mellett, a sok egyéb vonatkozásban párhuzamot jelentő ún. „ösmordvin” temetőkből is ismertek (11. kép 1).

Sajátos, a kelet-európai kora középkori leletanyag vonatkozásában mindeddig párhuzam nélküli a budapest-farkasréti veretes tarsoly (16. kép 3), amennyiben a veretek egyáltalán tarsolyhoz tartoztak (DIENES 1973), bár tény hogy az alsó, ívelt oldalú veretek formai kialakítása emlékeztet a sesztovci 10. századi temető egyik tarsolyára (16. kép 2).

2002-ben ép Kijev város területéről került elő egy *in situ* állapotban megőrződött és felvett (17. kép 3–4)

10. századi veretes tarsoly (MOVCHAN 2007), melynek rekonstrukcióját (17. kép 1) Fodor István pontosította (17. kép 2), elsősorban a tárgy alakjára vonatkozóan (FODOR 2008). Az általunk áttekintett ásatási dokumentációban fellelt *in situ* (17. kép 3–4) fotó megerősíti Fodor István elképzelését. Ugyanakkor a veretek pontos elhelyezkedése az *in situ* kiemelés ellenére sem egyértelmű (18. kép 1). Feltűnő, hogy nincs középső bújratóveret, bár Fodor István a tarsoly záródását mégis a zárószíj átfűzésével feltételezte. Véleményünk szerint — mivel a leletben szokatlan módon előfordul egy kis csat is —, más záródási lehetőség is elképzelhető (18. kép 2). Erre épp a panovoi 2. sír teljes egészében megmaradt bőrtarsolya szolgálhat analógiaként (6. kép). Feltehető, hogy egy, a zárószíj hátlapjához erősített kiegészítő szíjat fűztek át a csaton (6. kép 1c), mely az *in situ* megfigyelés alapján biztosan a lelet alsó része mentén helyezkedett el (18. kép 1) és nem felül, ahová rekonstruálták (17. kép 1–2).

VASCSÖVECSKÉVEL MEREVÍTETT/ZÁRÓDÓ(?) 10. SZÁZADI TARSOLYOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A Volga–Káma-vidéki kora középkori temetők tanulmányozása ugyanakkor más szempontból is hasznosnak bizonyult a 10. századi leletanyag genezisének kutatásában. A honfoglalás kori szakirodalomban már korábban is gyakran tarsolymerevítőként határozták meg azokat a többnyire vasból készült, egyik oldaluk mentén hosszában kivágott vascsövecskéket, melyhez hasonló a krjukovo-kuzsnojei temető 228. és 400. sírjában teljesen épen és a bőrtarsollyal együtt, viseleti helyzetben maradt meg (21. kép). Itthon rekonstrukció azonban eddig még nem született ezzel a leletípussal kapcsolatban, melynek oka elsősorban a szervesanyag maradványok hiányában keresendő.

A Volga–Káma–Dél-Urál-vidék kora középkori temetőinek tarsolyait áttekintve (19. kép 1) azt látjuk, hogy ez a tarsolyzáró/merevítő csövecske — többnyire bronzból — a Káma-vidéken is gyakori lelet (BELAVIN ET AL. 2009, 255. 19. kép 2–4, 20. kép): jól megfigyelt és dokumentált darabjai kerültek elő nemrég Permtől északra, a jelenleg is kutatott bojanovoi temetőből (19. kép 2–4).

A Kárpát-medencéből eddig hat olyan leletet ismerünk, amelyek funkciója hasonló lehetett (25. kép 1–6), bár ezek tételes feldolgozásával, illetve rekonstrukciójukkal eddig senki nem foglalkozott. A gáva-vásártéri 17. sír esetében egyértelműen a tarsolyban hordott tűzkésziségekkel együtt került elő (22. kép 1–3), ahol Istvánovits Eszter a karosi példára hivatkozva határozta meg a tárgy funkcióját (ISTVÁNOVITS 2003, 175). Az idézett gávai sírban az ívelt, lapos, réz alapú ötvözetből készült tárgy feltehetően tarsoly bujtatóveretének része lehetett (22. kép 3), mely formailag igen közel áll a csernyigovi 15. kurgánból közölt tarsolyzáró verethez (22. kép 4). A karosi II. temető 60. sírjában feltárt (RÉVÉSZ 1996, 30, 98. tábla 5) tarsolymerevítő vascső (23. kép 1) kívül textillenymatos, és szintén tűzkésziségekkel együtt került elő (23. kép 2–3). E lelet kiemelkedő jelentősége abban áll, hogy a belsejében a félkör alakban meghajlított bőrmaradvány a vascső teljes hosszában megmaradt (23. kép 3). A Zsitvabesenyő/Bešeňov (Sk) mellett feltárt 68. sírban szintén hasonló kialakítású vascső került elő (NEVIZANSKY 1979), bár nem „viseleti helyzetben” és szerény mellékletekkel (22. kép 5–7). Sajnos ásatási dokumentáció hiányában nehéz képet alkotni a Kiszombor E. temető 13. sírjában feltárt töredékes vascsőről, mely azonban Kürti Béla szerint tarsolymerevítő volt (25. kép 6–6a). Sajátos változatot jelent a kiskunfélegyházi lelet, mely az egyetlen eddig ismert bronzból készült példány (HORVÁTH 1996), melyet az egyik végén átfúrt füllel láttak el (24. kép). Jóllehet ez utóbbi adat formailag inkább a taplótartó csövecske meghatározást támasztaná alá (vö. lejjebb, lásd 26. kép),

de a belsejében igen jó állapotban fennmaradt bőrmaradványok (24. kép 4) a karosi lelethez közelítik.

Ezek a merevítő csövecskék a Kárpát-medencei honfoglaló anyagban egyértelműen a férfi sírokhoz köthetőek és a klasszikus 10. századi leletekkel fémjelzett sírok tartozékai, elterjedésükben ugyanakkor nem figyelhető meg különösebb specifikum (25. kép 7). A szerencsés körülmények között fennmaradt keleti analógiáik alapján tehát a lemezes és veretes tarsolyok mellett egy további tarsolytípus is elkülöníthető a honfoglalás kori hagyatékban.

A KELET-EURÓPAI KORA KÖZÉPKORI TARSOLYMEREVÍTŐK

A 9. század végére – 11. század 1. felére keltezhető lapos, kisméretű (8–10 cm széles és 11–15 cm hosszú) bőrtarsolyok széles körben elterjedtek voltak a mai Permi körzet, Udmurtia, Mari El, Tatársztán és Mordovija területén (BELAVIN ET AL. 2009, 255). Közöttük két alapvető típus figyelhető meg: az egyiknél a peremen apró szegélyveretek futnak körbe, míg a másikon az előlap lemezzel, vagy apró veretekkel díszített. A tarsolyok bőr részének többnyire csak apró darabjai maradnak meg a veretek között és alatt. Amint azt a Permi kerületben feltárt bojanovoi (KRYLASZOVA 2007, 225), illetve az Udmurtiában feltárt kacskasuri I. temető (IVANOV 1991 149, рис. 10. 13–14) tarsolyain megfigyelhető, azok gyakran mozgatható bronz csövecskékkel merevítettek, vagy azzal záródnak (19. kép 2–4, 20. kép).

Érdekes, hogy hasonló zárócsövecskék a zapolenszki 8–9. századi temetőből is ismertek (Natalja B. Krylaszova 2006–2007. évi feltárása). Az ásatási megfigyelések alapján egyértelmű, hogy ezek a csövecskék a tarsolyokkal állnak kapcsolatban, vagyis feltételezhető, hogy a később nagy népszerűségnek örvendő bőrtarsolyok viselete ebben a régióban már a 8. századtól adatolható.

Oroszország területén ismertek olyan szemfedő lemezek és lemezekkel, valamint veretekkel díszített tarsolyok, melyek kiváló analógiái kerültek elő a Kárpát-medence 10. századi leletanyagában. Közöttük különösen érdekes az a tarsolylemezről készített szem- és szájfedő félmaszk, mely sajnos egy sírablásból került elő nemrég a Permi kerületben (BELAVIN–KRYLASZOVA 2011). Az Urál–Szibéria-vidéki kora középkori torevtika klasszikus mintakicsével díszítették, mely két fő, egy alsó és egy felső mezőre osztható (3. kép). Az alsó rész kifejezetten a régió tarsolylemezeinek mintakincsével rokon, melyen két, hátsó lábain ágaskodó, egymással szemben elhelyezett ragadozó látható a világfa két oldalán (4. kép 6). A felső mezőt az uráli és szibériai né-

pek mitológiájának tipikus jelene tölti ki (4. kép 2–5). A lemezt ugyanakkor másodlagosan is felhasználták, középen kettévágva szem- és szájfedőkké alakították át. A hasonló félmaszkok tipikus leletek a Permi kerületben és Tatarsztánban, azonban csak egy rövid ideig, a 9–10. század fordulójáig keltezhető használatuk. Ezt követően ugyanis már az arcot elfedő teljes maszkok kizárólagos használata figyelhető meg. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a permi tarsolylemez eredetileg a Volga–Káma-vidéki lemezek eddig ismert legkorábbi darabja és készítését igen nagy valószínűséggel keltezhetjük a 9. századra, annak is a 2. felére.

A Volga–Káma-vidék lemezekkel, illetve az előlapján veretekkel díszített tarsolyairól elmondhatjuk, hogy valamennyi esetben gazdag mellékletű férfi sí-

rokból ismertek. Szinte minden esetben a közvetlen közelükben tárták fel a tűzkészégeket is, tehát funkciójuk egyértelműen megfigyelhető.

Még Jevgenyij P. Kazakovtól ered az a vélemény az orosz szakirodalomban, mely szerint a 9. század végén feltűnő tarsolyviseleti szokás a Volga és az Urál közötti területre jellemző. A magyarok elődei innen vitték magukkal Pannoniába, azonban a 10–11. században felvirágzó és a teljes Volga–Urál-vidékre kiterjedő volgai bolgár kereskedelem révén a volgai finnugor népeknél is elterjedt, jóllehet formailag más megfogalmazásban, sőt egészen Skandináviáig megfigyelhető az elterjedésük (KAZAKOV 1992, 144). A Volga–Káma-vidék erdős sztyeppéin megfigyelt új kora középkori leletek alátámasztják ezt a véleményt.

LELETEK A TARSOLYOKBAN — ADATOK A HONFOGLALÁS KORI TŰZKÉSZSÉGEK ÉRTÉKELÉSÉHEZ

A TAPLÓTARTÓ VASCSCÖVECSKE

A kelet-európai ligetes sztyeppék kora középkori hagyatékában ismert tűzkészégek gyakori darabja az ún. taplótartó vascscövecske. Ennek karikás függesztésű — a finnugor nyelvű népek lakta uráli területek kora középkori hasonló leleteivel (26. kép 2–3) egyértelmű kapcsolatot mutató — példánya került elő nemrég Magyarországon Tarpa határában (26. kép 1–1b).

A tűzgyújtás művelete a vizsgált időszakban alapvetően a csiholóra épült, a kovácsolt vasdarabra ütést mérve szikra pattant és ennek a felfogásával gyújtottak tüzet. Ehhez a mindennapi élethez szükséges tárgy elkészítéséhez többnyire jobb minőségű vasat, esetleg acélt használtak. Az alapvető követelmény volt vele szemben, hogy maximális keménységgel bírjon a munkafelülete és ezen kívül — a széntartalom csökkentésével — a kovácsnak egy szikrát adni képes felületet kellett kialakítania rajta (ZAV'JALOV 1988, 148).

Azt nehéz megmondani, hogy hol és mikor tűntek fel az első csiholók. Leonyilla A. Golubjeva szerint a tárgytipus tömeges elterjedése az óbalti és finnugor törzseknél az 5–7. századtól figyelhető meg (GOLUBJEVA 1964, 258). Az altáj-szajáni népeknél a tűzgyújtáshoz használt speciális vascsiholók a 8–9. századtól keltezhetőek (OVCSINNYIKOVA 2000, 26). A Káma mentén az első, speciális alakú, kifejezetten fémcsiholó feltűnése a 7. század végére keltezhető. Azonban már a vaskortól gyakran feltűnnek vaspengék töredékei, amelyeket feltehetően már csiholóként használtak, vagyis ez a tűgyújtási szokás meglehetősen korai előzményekkel rendelkezik. Csak a helyi kovácsok képességeinek, lehetőségeinek fejlődésével alakult ki később a jellegzetes tárgytipus, melyek használata aztán ezt követően, egészen a 20. századig megfigyelhető.

Ezt megelőzően a szikra előállításához feltehetően különböző kövek összeütését használták, melyre leginkább kvarc és hegyi kristály a megfelelő. A legjobb eredményt ebben a vonatkozásban a vastartalmú ásványokra mért ütéssel lehetett elérni, melyek között a piritet, kalkopiritet, lazuritot, szfaleritot említhetjük. Ezeknél a szikra akár a 4–10 cm-es távolságot is eléri.

A tűzgyújtás alapvető feltétele a szikra felfogása valamilyen könnyen lángra kapó anyaggal, pl. az ún. parázstapló segítségével, melyet a fákon élősködő taplógombából (*Fomes fomentarius*) nyertek ki (BEDŐ 2002, 27. kép 4–5). A későbbiekben a taplót salétromba áztatott kanóccal helyettesítették. Azonban mind a taplónak, mind pedig a kanócnak száraznak kellett lenni, ezért — gyakran a csiholóhoz kapcsolódva — ezek tárolására szolgáló csövecskéket, vagy speciális eszközöket alakítottak ki (27. kép 1–3).

A taplótartó csövecskék egy időben tűntek fel a már kifejezetten tűzgyújtásra kifejlesztett csiholókkal. A legkorábbi ilyen lelet a lemezes csiholókkal a merják, muromák és mordvinok elődeinek temetőiben adatható, az 5–7. század között (GOLUBJEVA 1965, 258). Ezek többnyire hosszú (10–12 cm) és vékony átmérőjű (0,5–0,7 cm) csövecskék, függőlegesen végigfutó nyílással és a végén hurokkal, melyek visszahajtott spirállal voltak az övhöz rögzítve. A 7–9. században hasonló csövecskék a keletebbi finnugor népeknél is feltűntek, ismertek ilyenek pl. a pleszinszki temetőből, a permi körzetből, a varinói, az omutnyickoi és négy esetben a midlan-saji temetőből, Udmurtiából napvilágot látott leletek. Később, a tarsolyok feltűnével már nem kellett az övhöz erősíteni a taplótartó csövecskét és jóval egyszerűbb, egyenes formájúvá is váltak, végükön már függesztőfül nélkül. Azonban a rozsgyesztvenszki temető egyik 10–11. századi sírjában (KRYLASZOVA 2007,

181–182) még megfigyelhető egy olyan csövecske, amelynek végén átfúrás látható a függesztés számára (26. kép 3).

Az eltérő, nomád vagy letelepült népeknél a néprajzi megfigyelések alapján egyértelmű, hogy a tűzgyújtáshoz használt eszközöket az övre függesztve viselték, vagy speciálisan erre a célra készült tarsolyokban, illetve tokokban hordták, vagy csak textilbe csavarták. A Permi, Urál-menti 10–11. századi temetőkben igen gyakran fordulnak elő tarsolyok, melyekre a vastárgyakon megfigyelhető textillenymatok utalnak, vagyis gyakran fémszerelések nélküli, egyszerű textiltarsolyokat használtak.

A BIMETÁL CSIHOLÓK

A 9. század vége–11. század első fele között a finnugor népeknél széles körben elterjedtek a figurális ábrázolású, bronz markolatú, de vasból készült alsó részű bimetál csiholók (28. kép 1–3). A rajtuk megfigyelhető ábrázolások skálája széles, ezek közé tartozik a madár, a helyi fauna (medve, nyest, hód, hattyú), illetve a délebben élő állatok (hegyi kecske, oroszlán), továbbá a fantasztikus jelenetek (sárkánnyal ábrázolt kompozíció), de az antropomorf ábrázolás is (emberalak két ragadozó madár vagy lovak között, esetleg lovasként megformálva).

Oroszország területén egy 2007-es gyűjtés szerint 227 db ilyen csiholó ismert, míg Európa nyugatabbi felén 41 db (KRYLASZOVA 2007). Napjainkra a régészeti feltárásoknak, illetve a sírbrázolásokból ismertté vált

szórványleleteknek köszönhetően már 250 ilyen leletről tudunk Oroszországban. A lelőhelytérkép azt mutatja, hogy e tárgytypus elterjedésének központja, ahol gyakorlatilag az összes alapvető típus előfordul, a permi régió, Udmurtia, a Mari El és Nyugat-Szibériában az Ob folyó vidéke. Európa nyugatabbi felén ezek száma jóval kisebb, illetve többnyire csak az egymással szemben álló két lovas változat fordul elő erősen sematikus kivitelben. Ez a változat Oroszországban 18 esetben ismert: A permi régióból 5 db, Udmurtiából, Tatarsztánból és Mari El területéről két-két db és Északkelet-Oroszországból 5 db (KRYLASZOVA 2007, 170–172, рис. 76). Ezek között a csiholók között egyaránt vannak pontosan és gondosan megformált és kivitelezett változatok és egyszerű másolatok. A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján úgy véljük, hogy a bimetál csiholók legszélesebb elterjedési területe az Urál és Délnyugat-Szibéria finnugor nyelvű népei között figyelhető meg, ahonnan a volgai vízi úton terjed el a finn területekre, illetve Skandináviába. Itt a két lovas mintának egy sajátos megformálása is kialakult, mely később visszafelé is elterjedt Kelet-Európa északi részén.

A karosi I. temető hitelesítése során 2001-ben előkerült 7. sír bimetál csiholója (28. kép 3) véleményünk szerint a fentiek alapján nem biztos, hogy a honfoglalás kori leletanyag skandináv kapcsolatainak (RÉVÉSZ 2003, 267–268), hanem sokkal inkább az egyébként is jóval reprezentáltabb Urál-vidéki kapcsolatoknak az emléke. Vagyis a Kárpát-medencei 10. századi hagyatéka Káma–Urál-vidéki kapcsolatrendszerének egy újabb bizonyítéka.

A KÁMA-VIDÉK ÉS A KELETI EZÜSTÖK KAPCSOLATA A HONFOGLALÁS KORI LELETANYAGGAL

A Káma-vidék és a honfoglalás kori leletanyag kapcsolatainak vizsgálatánál külön ki kell térnünk a keleti ezüstök kérdésére. A kérdésnek hatalmas szakirodalma van, és napjainkra eléggé jól feltárt mind az elterjedésük, időrendjük, mind pedig összefüggésük Euráziában — a vaskortól jól nyomon követhető — észak–déli kereskedelmi utakkal (SMIRNOV 1909; ORBELI–TREVER 1935; MARSÁK 1971; DARKEVICS 1976; TREVER–LUKONYIN 1987). A keleti ezüstök hatása nem csak a helyi fémművességgel, de olyan távoli térségekkel kapcsolatban is felmerült, mint a honfoglaló magyarok művészete (LÁSZLÓ 1970; FODOR 2008). Napjainkig hatóan ez alapvetően Borisz I. Marsák művészettörténeti megállapításaira épült, aki a 10. századi magyar fémtárgyak díszítőművészetét a szogd fémművességi kör B csoportjaként különítette el (MARSÁK 1986). A keleti ezüstök között található néhány gyengébb kidolgozású, de a (késő)szaszanida-szogd ötvös-művészet keretébe tartozó tárgy. Ezek az utyemilszki

és a muzsi tál, a kudeszevai csésze, a szalehardi tálak, melyeket az utóbbiak kivételével már László Gyula is magyar készítménynek vélt. A magyar kapcsolatot Borisz I. Marsák és Vlagyiszlav P. Darkevics is elfogadta, mely azonban mára többek szerint meghaladtá vált (FJODOROVA 1990; BÁLINT 1999; LANGÓ 2006). A szalehardi tálakat Natalja V. Fjodorova mutatta be az 1990-es debreceni Finnugor Kongresszuson és volgai bolgár eredetű készítményekként értékelte azokat (FJODOROVA 1990). E tárgyakat a palmettákon látható három pont, illetve a lovas lószerszámjának ábrázolására használt motívum köti a szogd B iskolához és a honfoglalók fémművességéhez.

A kapcsolat alapvető bizonyítékaiként azokat a motívum-egyezéseket hozták fel (vagy ép azokat igyekeztek cáfolni [LANGÓ 2006]), amelyek az egyes övveretek, illetve más művészeti tárgyak, valamint a keleti ezüstök mintakincsében megfigyelhetőek. Újabban több olyan nézet is megfogalmazódott, melyek óvato-

sabb állásfoglalásra intenek. Sőt már tagadták is ezek direkt összefüggését és a hasonlóságok mögött közös bizánci, illetve kelet-mediterráneumi eredetet feltételeztek. Mi több, előkerülésük szakrális összefüggései is megkérdőjeleződtek és kincsleletként való értelmezésükhöz tértek vissza egyes kutatók (BÁLINT 1999).

Néhány éve Fodor István alapvető összefoglalást készített a keleti ezüstök értelmezéséről, elsősorban hitvilági összefüggéseikről, történeti kontextusban (FODOR 2008a). Véleménye szerint nem vitatható, hogy a finnugorok prém exportjuk ellenértékéeként kapták ezeket az edényeket. Sámánszertartásaik során azért használták őket, mert hiedelemrendszerük elemeit látták a (poszt)szasszanida ezüsttálakon és csészéken ábrázolt mitológikus témájú jelenetekben. Az ősiráni eredetű dualisztikus világszemlélet, a Nap és a Hold tisztelete talán már a bronzkorban beépült a finnugor mitológiába, amikor régészetiileg bizonyíthatóan erős kapcsolatok alakultak ki az erdőövezetben élő finnugorok és a sztyeppövezetben élő finnugorok közé is betelepülő ősiráni csoportok között (FODOR 2008a).

Finnugor területekről a világon összesen kb. 50 ilyen tárgyat ismerünk, melyek közül 33 az Ermitázsban, illetve más oroszországi múzeumban található. Néhány baskíriai és szibériai darab mellett, döntő többségük ugyan permii területekről származik, túlnyomórészt onnan, ahol valamikor obi-ugorok is éltek. Tehát ők vihették át magukkal keletre a Kr.u. 4. század környékén megkezdődött áttelepülésük során ezen edények feltehetőleg kultikus célú használatát (CSERNYECOV 1947). Fodor István érvelése ezért véleményünk szerint megalapozott. Egyébként az ezüstedények iránti igény még a 18–19. században is kimutatható az obi-ugoroknál, de az Ob alsó folyása mentén még 2001-ben is sikerült áldozati szertartáson használt edényt fellelni.

Kérdés továbbra is maradt még, az elsők között pl. hogy miért nem találtak szasszanida edényeket a mordvinok és cseremiszek földjén? Pedig a (poszt)szasszanida-szogd fémművesség hatása náluk is kimutatható (tarsolylemezek, övveretek), és a történeti források szerint a prémkereskedelemben ők is részt vettek. Többek között e kérdés miatt is fontos áttekinteni egy tételes elemzés keretében a keleti ezüstökön, illetve a környezetükből ismert övvereteken előforduló hasonló mintakincset, azon ábrázolási rendszereket, melyek tömegesen tűnnek fel az Uráltól a Kárpátokig terjedő terület 9–10. századi régészeti hagyatékában. Úgy véljük, hogy a kultikus célokra használt ezüst-

edények preferenciája visszaköszön a profán tárgyak vonatkozásában is, többnyire az övveretek esetében.

Az Ural-vidék — feltehetően egykor többségében ugor népek által lakott térségének — temetőiben ugyanúgy ezüsből készült, gyakran aranyozott háttérű veretek fordulnak elő. Ezekon olyan motívumok figyelhetők meg, mint az oroszán, ahol a minta eredetire az állat testével szemben sörényének hangsúlyos kidolgozása utal (14. kép 1–4). Az állatalakok közül a csőrében ágat tartó kacsaszerű madáralakot (14. kép 8–10), illetve az ún. heraldikus pózban ábrázolt sast említhetjük még (14. kép 11–14). A szarvas ábrázolása ritka, ugyanakkor a mitikus állatalakok közül a griff, a pegazus és a szemurv több formában is megfigyelhető (14. kép 1, 5–7, 15. kép 1–3). Ez utóbbi hívja fel a figyelmet arra, hogy az Urál-vidéken szintén előforduló középkori medallionos selymek mintái sem zárhatók ki az övvereteken megfigyelt mintakincs eredetéként, melyet azonban erősítő hatásként kell értékelnünk. Mindenképpen a fémedények hatása mellett szólnak az olyan apró egyezések, mint a feltehetően lakomát ábrázoló tálakról átvett, magas nyakú, jellegzetes füles fémkorsók övvereteken való feltűnése (15. kép 5–9). Az emberábrázolásoknál maradványunk szerint a törökülésben ábrázolt alakok szintén a (poszt)szasszanida edényekről kerülhettek át, melyekhez a homlokát övező, kétszárú, enyhén lebegő kendő/fejpánt ábrázolása kapcsolódik még, mint igen speciális mintaelem (15. kép 10–13).

Összefoglalva úgy véljük, hogy a honfoglaló művészetben a keleti ezüstökkel mutatkozó kapcsolatok nem 10. századi eredetűek. Fodor István a korábbi szogdiai, közép-ázsiai területekről az iszlám terjedése miatt — ezáltal az ember és állatábrázolások fölöslegessé válásával — a Kárpát-medencébe átvándorolt mesterekkel számolt (FODOR 1992, 148). A korai iszlám művészetben egészen a 10. századig valójában nagy számban találunk ember- és állatábrázolásokat. Véleményünk szerint a honfoglaló anyagban ez egy korábbi, az Urál-vidékéig visszanyúló, a 8–9. századra visszavezethető hagyomány maradványaként értelmezhető jelenség. A keleti ezüstök döntő többsége ugyanis, mint előzmény, szintén ott kerül elő. A minták feltűnése a honfoglaló leleteken azonban nemcsak közvetlenül az edények, hanem a már széles körben, a Volga–Urál-vidéken meginduló övveret-imitációk folyamatát is örizheti, akár pusztán a volgai bolgár fémművesség hatásaként is (FODOROVA 2003).

ÖSSZEFOGLALÁS

A fent bemutatott leletek esetében a keleti kapcsolatrendszer kimutatása mellett azt is megállapíthatjuk, hogy a keleti analógiák elterjedése nem a füves sztyeppe, hanem a Volga–Káma-vidék erdős, ligetes pusztáinak kora középkori hagyatékában figyelhető meg. Ez alapján úgy véljük, a jövőben a honfoglalás kori hagyatékek keleti kapcsolatrendszerének kutatásában immár nagyobb hangsúlyt kell fektetni a földrajzi relevancia vizsgálatára is. Nevezetesen annak határozott megkülönböztetésére, hogy a mai magyarok elődei mit hozhattak magukkal a Dél-Urál-vidékről, illetve mit vehettek át vándorlásuk során pl. a Kazár Birodalom népeivel, vagy a szláv törzsekkel kapcsolatba kerülve. A tárgyi részletek kutatása ugyanis ezt az esetek többségében ma már megbízhatóan lehetővé teszi. A Volga–Dél-Urál-vidék 6–9. századi leletanyagának ugyanis olyan speciális elemeiről van szó, melyek idegen eredete Kelet-Európa más térségeiben — legyen szó a füves vagy ligetes sztyepről — határozottan és jól elkülöníthető.

Másrészről mindez természetesen nagy haszonnal járhat a korai magyar történelem kérdéseinek régészeti kutatásában is, elsősorban az oly sokat vitatott kronológia és vándorlási útvonal, és/vagy kereskedelmi-kulturális kapcsolatok megítélésében. Természetesen mindezt a régészeti leletek túlzottan direkt etnikai interpretációjának gondos elkerülése mellett kell vizs-

gálnunk. Hangsúlyozzuk azonban, hogy a Volga és a Kárpátok közötti régió kora középkori régészeti hagyatékának részletes anyagismerete ma már megbízhatóan lehetővé teszi a pontos kronológiai és stíluskritikai meghatározásokat, elkülönítéseket. Ennek legfrissebb tendenciái alapján ma elkülöníthetőnek vélünk egy olyan lelethorizontot, melynél a Volga–Káma–Dél-Urál-vidékről nyugati irányba történő elmozdulás mutatható ki a 9. század 1. felében. A Szubotcy-horizont elemzése ezt meggyőzően támasztja alá (KOMAR 2013).

Történeti szempontból elsősorban az új analógiák kronológiai jelentőségét fontos kiemelni. A kereskedelem hatása és hatósugara jóval komolyabb léptékű volt már a korai középkorban is, mint azt korábban gondoltuk. Ugyanakkor az itt kimutatott új egyezések véleményünk szerint hosszú és közvetlen kapcsolatokra utalnak. A magyarok elődei nagy valószínűséggel valóban nem telepedtek át a Volga nyugati oldalára a 9. század 1. harmadát megelőzően, amint azt az orosz és ukrán szakemberek többsége vélte és véli.⁵ Egy korábbi elvándorlás esetében ugyanis a fenti elemek, elsősorban a „keleti ezüstökhöz” kapcsolódó motívumok többségét a magyarok elődei még nem vihették volna magukkal a Volga–Dél-Urál térségéből, melyek aztán messze nyugaton, a Kárpát-medence 10. századi emlékei közt is feltűntek.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetet mondunk Vlagyimir A. Ivanonak, aki a dolgozathoz szükséges 2010. évi oroszországi múzeumi gyűjtőmunka anyagi háttérét biztosította. A tarpai taplótartó közlésének lehetőségéért Jakab Attilának, míg a kijevei veretes tarsollyal kapcsolatos adatokért, valamint az ásatási fotókért Olekszij V. Komarnak vagyunk hálásak. A 6. kép Pápai Zoltán (†) munkája, a többi táblát Németh Dániel szerkesztette. A 25. kép 6a rajzot

Czabarka Zsuzsa készítette. A veretekhez az interneten elérhető keleti párhuzamok gyűjtésében Wilhelm Ákos Sándor volt segítségünkre. A tarpai leletnél a taplógomba meghatározásáért Hajdú Mihálynak és Csehó Gábornak, a mikroszkópos fotókért Patonay Lajosnak és munkatársainak mondunk köszönetet.

A tanulmány a K 106369 sz. OTKA pályázat és az MTA BTK MÖT 28.317/2012 támogatásával készült.

⁵ Összefoglalóan legutóbb lásd KOMAR 2013.

IRODALOM

- BÁLINT 1999: Bálint Cs.: A Káma-vidéki ezüstkincsekről. In: *Magyarok térben és időben. Nemzetközi Hungarológiai Konferencia. Tatabánya-Esztergom 1996. május 28–31.* Szerk.: Fülöp É. – K. Cseh J. Tudományos Füzetek 11. Tata 1999, 67–71.
- BEDŐ 2002: Bedő K.: A taplógomba népi feldolgozása. *Természet Világa* 133. évfolyam 11. szám. 2002. november. <http://www.termeszetvilaga.hu/tv2002/tv0211/bedo.html>
- BELAVIN ET AL. 2009: Белавин, А. М. – Иванов, В. А. – Крыласова, Н. Б.: *Узры в Предуралья в древности и средние века.* Уфа 2009.
- BELAVIN–KRILASOVA 2011: Belavin, A. M. – Krilasova, N. B.: Tarsolyelemz Perm környékéről. — A pouch plate from the Perm area. *Folia Archaeologica* 54 (2011) 243–256.
- CSEDREKI ET AL. 2012: Csedreki L. – Kustár R. – Langó P.: Honfoglalás kori ezüst veretek vizsgálata mikro-PIXE módszerrel — Micro-PIXE analysis of gilt silver mounts from the Hungarian Conquest Period. In: *Környezet – Ember – Kultúra. Az alkalmazott természettudományok és a régészet párbeszéde.* Szerk.: Kreiter A. – Pető Á. – Tugya B. Budapest 2012, 271–278.
- CSEERNYECOV 1947: Чернецов, В. Н.: К вопросу о проникновении восточного серебра в Приобье. *Труды института этнографии имени Н.Н.Миклухо-Маклая.* Новая серия 1947/-1 (1947) 113–134.
- DARKEVICS 1976: Даркевич, В. П.: *Художественный металл Востока.* Москва–Ленинград 1976.
- DIENES 1964: Dienes I.: Honfoglalás kori tarsolyainkról. — Les aumonieres hongroises de l'époque de la conquête. *Folia Archaeologica* 16 (1964) 79–112.
- DIENES 1973: Dienes I.: Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest-Farkasrétről. — Beschlagverzierte landnahmezeitliche Tasche von Budapest-Farkasrét. *Folia Archaeologica* 24 (1973) 177–217.
- ERDÉLYI 1961: Erdélyi I.: Újabb adatok a tarsolylemezek elterjedéséhez Kelet-Európában. — Neuere Angaben zur Verbreitung des Taschenblechstils in Osteuropa. *Archaeologiai Értesítő.* 88 (1961) 95–100.
- ERDÉLYI 1977: Erdélyi I.: Az ősmagyarok régészeti emlékei Kelet-Európában. In: *Magyar Őstörténeti Tanulmányok.* Szerk.: Bartha A. – Czeglédy K. – Róna-Tas A. Budapest 1977, 65–77.
- ERDÉLYI 2008: Erdélyi I.: *Scythia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei.* Budapest 2008.
- FETTICH 1937: Fettich N.: *A honfoglaló magyarság fémművessége — Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn.* Archaeologica Hungarica 21. Budapest, 1937.
- FJODOROVA 1990: Фёдорова, Н. В.: Silverware of «Magna Hungaria». In: *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum.* Eds.: Keresztes, L. – Maticsák, S. Debrecen 1990, 161–165.
- FJODOROVA 2003: Фёдорова, Н. В.: Торевтика Волжской Болгарии. Серебряные изделия X–XIV вв. из зауральских коллекций. In: *Труды Камской археологической экспедиции III.* Ред.: Белавин, А. М. Пермь 2003, 138–153.
- FODOR 1977: FODOR I.: *Altungarn, Bulgarotürken und Ostslawen in Südrussland. Archäologische Beiträge.* Mit einem Vorwort von Samuel Szádeczky-Kardoss. Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica 20. Szeged, 1977.
- FODOR 1979: FODOR, I.: Einige Beiträge zur Entfaltung der ungarischen Kunst der Landnahmezeit. In: *Kunst und Mythologie der landnehmenden Ungarn.* Hrsg.: Fitz, J. István Király Múzeum Közleményei Ser. A. 23. Székesfehérvár 1979, 7–15.
- FODOR 1992: Fodor I.: *A magyarság születése.* Budapest 1992.
- FODOR 2008: Fodor I.: Olmin dvor. Megjegyzés az orosz őskronika egyik helynévéhez. — Olmin dvor. Bemerkungen zur einem Ortsnamen der Russischen Urchronik. In: *Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére.* Uralisztikai Tanulmányok 18. Budapest 2008, 199–208.
- FODOR 2008a: Fodor I.: Prémkereskedelem, művészet, hitvilág. Kereskedelem és hatása őseink korában. — Pelzhandel, Kunst, Glaubenswelt. In: *Tradicionális kereskedelem és migráció az Alföldön.* Az Arany János Múzeum Közleményei 11. Nagykőrös 2008, 127–192.
- FODOR 2009: Fodor, I.: Ein ungarischer Fund aus dem 10. Jahrhundert in Kasan. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 62 (2009) 303–314.
- FODOR 2010: Fodor I.: Az őscseremisztarsolyelemz. In: *Ünnepi írások Bereczki Gábor tiszteletére.* Uralisztikai Tanulmányok 19. Budapest 2010, 163–171.
- FODOR 2012: Fodor I.: Őstörténeti viták és álviták. In: *Csodaszarvas IV.* Szerk.: Molnár Á. Budapest 2012, 125–146.
- FODOR 2013: Fodor I.: A veszelovoi tarsolyelemz. — Das Taschenblech von Veselovo. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 457–470.
- FODOR ET AL. 1996: Fodor I. – Diószegi Gy. – Legeza L.: *Őseink nyomában. A vándorló, honszerző és kalandozó magyarok képes krónikája.* Budapest 1996.
- GOLUBJEVA 1964: Голубева, Л. А.: Огнива с бронзовыми рукоятками. *Советская археология* 1964/-3 (1964) 115–132.
- GOLUBJEVA 1965: Голубева, Л. А.: К истории пластинчатых огнив Восточной Европы. In: *Новое в советской археологии* 130. Ред.: Крупнов, Е. И. Москва (1965) 254–269.
- HORVÁTH 1996: Horváth M. A.: Kiskunfélegyháza-Radnóti utca. In: *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.* Főszerk.: Fodor I. Budapest 1996, 331–333.
- ISTVÁNOVITS 2003: Istvánovits E.: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékei.* — *Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz.* Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza 2003.
- IVANOV 1952: Иванов, П. И.: *Крюковско-Кузовский могильник.* Моршанск 1952.

- IVANOV 1991: Иванов, А. Г.: Качкашурский могильник IX–XIII вв. в бассейне р. Чепцы. In: *Материалы по погребальному обряду удмуртов*. Удмуртский институт истории, языка и литературы Уральского отделения Академии Наук СССР. Ижевск 1991, 136–180.
- KAZAKOV 1992: Казаков, Е. П.: *Культура ранней Волжской Болгарии*. Москва 1992.
- KAZAKOV 2007: Казаков, Е. П.: *Волжские болгары, угры и финны в IX–XIV вв.: проблемы взаимодействия*. Казань 2007.
- KRYLASZOVA 2009: Крыласова, Н. Б.: Биметаллические кресла. *Stratum plus* 2005–2009 (2009) 5, 381–409.
- КОМАР 2013: Комар, А. В.: *Древние мадьяры Этелькеза: перспективы исследований*. In: *II-й Международный Мадьярский симпозиум: сб. науч. тр.* Отв. ред.: Боталов, С. Г. – Иванова, Н. О. Челябинск 2013, 182–231.
- KRYLASZOVA 2007: Крыласова, Н. Б.: *Археология повседневности*. Пермь 2007.
- LANGÓ 2006: Langó P.: „Vadat üzni feljövénék”. A honfoglaló magyarok és a steppei ezüstitálak. — „Sie kamen herauf, um Wild zu hetzen”. *Limes* 2006/-1 (2006) 85–106.
- LANGÓ 2007: Langó P.: *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*. Budapest 2007.
- LÁSZLÓ 1944: László Gy.: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest 1944.
- LÁSZLÓ 1970: László Gy.: *A népvándorlaskor művészete Magyarországon*. Budapest, 1970.
- LÁSZLÓ 1988: László Gy.: *Árpád népe*. Budapest 1988.
- LÁSZLÓ 1996: László Gy.: *A honfoglaló magyarok*. Budapest 1996.
- LÁSZLÓ 1970: László Gy.: *A népvándorlaskor művészete Magyarországon*. Budapest 1970.
- MARSAK 1971: Маршак, Б. И.: *Согдийское серебро*. Москва 1971.
- MARSCHAK 1986: Marschak, B.: *Silberschätze des Orients*. Leipzig 1986.
- MESTERHÁZY 1996: Budapest–Farkasrét. In: Fodor I. (főszerk.): *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus*. Budapest 1996, 367–368.
- MOVCHAN 2007: Movchan, I.: A 10th-century Warrior's Grave from Kiev. In: *Kiev-Cherson-Constantinople*. Ed.: Aibabin, A. – Ivakin, H. Kiev–Simferopol–Paris 2007, 19–23.
- NEVIZANSKY 1979: Nevizansky, G.: Pohrebisko z konca 9. a z 10. storočia v Bešeňove. — Gräberfeld vom Ende des 9. und dem 10. Jh. in Bešeňov. *Slovenská Archeológia* 27 (1979) 375–404.
- NYIKITINA–NYIKITIN 2004: Никитина, Т. Б. – Никитин В. В.: *К истокам марийского искусства*. Йошкар-Ола 2004.
- ORBELI–TREVER 1935: Орбели, И. А. – Тревер, К. В.: *Сасанидский металл. Художественные изделия из золота, серебра и бронзы*. Москва–Ленинград 1935.
- OVCSINNYIKOVA 2000: Овчинникова, Б. Б.: Культурные трансляции в центрально-азиатском регионе расселения древних тюрков в I тыс. н.э. In: *Аскизские древности в средневековой истории Евразии*. Ред.: Белорыбкин, Г. Н. – Руденко, К. А. Казань 2000, 7–29.
- RÉVÉSZ 1994: Révész L.: Honfoglalás kori tarsolylemezek Karosról. — Landnahmezeitliche Taschendeckplatten von Karos. In: *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. — Von der Steinzeit bis zum Mittelalter. Studien zum 60. Geburtstag von Ottó Trogmayer*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 349–368.
- RÉVÉSZ 1996: Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. — Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des Oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert*. Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 1996a: Révész L.: Kenézlő–Fazekaszug I–II. temető. In: Fodor I. (főszerk.): *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus*. Budapest 1996, 150–157.
- RÉVÉSZ 1998: Révész L.: Szempontok a honfoglalás kori leletanyag időrendjének meghatározásához a keleti párhuzamok alapján. — Gesichtspunkte zur Bestimmung der Chronologie der landnahmezeitlichen Funde Aufgrund der östlichen Analogien. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 523–532.
- RÉVÉSZ 2003: Révész L.: Újabb adatok a Karos-Eperjesszögi I. honfoglalás kori temető értékeléséhez. — Neue Angaben zur Bewertung des landnahmezeitlichen Gräberfeldes I. von Karos-Eperjesszög. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 9 (2003) 259–276.
- RÓNA-TAS 1996: Róna-Tas A.: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest 1996.
- SMIRNOV 1909: Смирнов, Я. И.: *Восточное серебро. Атлас древней серебряной и золотой посуды восточного происхождения, найденной преимущественно в пределах Российской империи*. Издание Императорской археолог. комиссии. Санкт-Петербург 1909.
- СЫТАЯ 2012: Сытая, Л. С.: 250. Накладки на сумочки. In: Журавлев, Д. В. – Мурашова, М. М. (ред.) *Меч и златник. 1150-летию зарождения Древнерусского государства*. Москва (2012) 100.
- TÓTH 1974: H. Tóth E.: Honfoglalás kori sír Kiskunfélegyházán. — Ein landnahmenzeitliches Grab in Kiskunfélegyháza. *Archaeologiai Értesítő* 101 (1974) 112–126.
- TREVER–LUKONIN 1987: Тревер, К. В. – Луконин, В. Г.: *Сасанидское серебро. Собрание Государственного Эрмитажа. Художественная культура Ирана III–VIII веков*. Москва 1987.
- TÜRК 2010: Türk A.: A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása. In: *Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4-5.)*. Szerk.: Tóth G. P. – Szabó P. Szeged 2010, 261–306.
- TÜRК 2012: Türk A.: The new archaeological research design for early Hungarian history. *Hungarian Archaeology. E-Journal*. 2012 Summer. www.hungarianarchaeology.hu http://www.hungarianarchaeology.hu/wp-content/uploads/2012/08/eng_turk_12Ny_0827.pdf
- TÜRК 2013: Тюрк, А.: От Урала до Карпатов. Новые результаты и перспективы в археологии Восточной Европы по поводу древних венгров. In: *II-й Международный Мадьярский симпозиум: сб. науч. тр.* Отв. ред.: Боталов, С. Г. – Иванова, Н. О. Челябинск 2013, 231–237.

- VALIULINA–HRAMCSENKOVAJ 2001: Валиулина, С. И. – Храменковой, Р. Х.: Химический состав изделий из цветного металла Больше-Тиганского могильника. In: *Древние ремесленники Приуралья*. Отв. ред.: Завьялов, В. И. Ижевск, 2001, 264–280.
- VORONYINA 2007: Воронина, Р. Ф.: *Лядинские древности. Из истории мордвы-мошки конец IX – начало XI века. По материалам Цнинской археологической экспедиции 1983–1985 годов*. Москва 2007.
- ZAV'JALOV 1988: Завьялов, В. И.: Черная металлообработка у древних коми-пермяков. In: *Новые археологические памятники Камско-Вятского междуречья*. Ред.: Макаров, Л. Д. Ижевск 1988.
- ZELENTSOVA ET AL. 2012: Зеленцова, О. В. – Митоян, Р. А. – Сапрыкина, И. А.: Поясной набор с позолотой из погребения 505 древнемордовского могильника Крюковско-Кужновский. *Российская археология* 2012/2 (2012) 42–51.

A KÉPEK FORRÁSAI

1–2. kép. LÁSZLÓ 1988; LÁSZLÓ 1996; 3–4. kép: BELAVIN–KRYLASZOVA 2011 és FODOR 2012; 5. kép: TÜRK A. Joskar-Ola-ban készített felvétele alapján készített Pápai Z.; TÜRK A. felvétele; 6. kép, 7. kép 1–4., 8. kép, 11. kép 1., 21. kép, 23. kép 3b; 7. kép 5. NIKITINA–NIKITIN 2004, 73; 7. kép 6: ERDÉLYI 1977, 2. kép; 7. kép 7: ERDÉLYI 2008, 77. kép; 8. kép 1: ERDÉLYI I. rajza 1967-ből (ERDÉLYI 2008, 72. kép); 8. kép 2: O. V. Zelencova felvétele, 2011; 10. kép 1–2: RÉVÉSZ 1996, 8. kép, illetve LÁSZLÓ 1988, 66. kép; 10. kép 3–4: FODOR 1996, 1–2. kép; 10. kép 5–6: RÉVÉSZ 1996, 2. kép; 12. kép:

RÉVÉSZ 1996, 20. kép; 12. kép 1: FODOR ET AL. 1996, 76; 12. kép 2: MARSCHAK 1986, Abb. 39; 12. kép 3: FODOR ET AL. 1996, 65; 12. kép 4: KAZAKOV 2007, рис. 50. 4, illetve рис. 13. 5; 13. kép 1–2: LÁSZLÓ 1944, 54. kép, illetve FODOR ET AL. 1996, 76; 13. kép 3–4: TREVER–LUKONYIN 1987, рис. 115; 14. kép: TÜRK 2013, puc. 1; 15. kép: TÜRK 2013, рис. 2. 16. kép 1: ISTVÁNOVITS 2003, 161. tábla és Jakab A. felvétele; 16. kép 2: SYTAJA 2012, No. 256; 16. kép 3: MESTERHÁZY 1996, 360; 13. kép 3a: LÁSZLÓ 1988, 52. kép; 17. kép 1: MOVCHAN 2007, Pl. 22; 17. kép 2: FODOR 2008, 2. kép; 17. kép 3–4: I. Movchan felvétele; 18. kép 1: I. Movchan felvétele; 18. kép 2: TÜRK A. terve alapján készítette Németh D.; 19. kép 1: BELAVIN ET AL. 2009, рис. 77; 19. kép 2–4: N. B. Krylaszova és A. M. Belavin felvétele; 20. kép 1–2: N. B. Krylaszova és A. M. Belavin felvétele; 22. kép 1–3: ISTVÁNOVITS 2003, 43. tábla, illetve Istvánovits E. felvétele nyomán; 22. kép: 4. FODOR 1977, Taf. XII. 1; 22. kép 5–7: NEVIZANSKY 1979, Tab. VI. 1 nyomán; 23. kép 1–3a: RÉVÉSZ 1996, 97–98. tábla; 24. kép 1–5: H. TÓTH 1974, 1. kép, HORVÁTH 1996, 332, valamint Bíró Á. felvétele nyomán; 25. kép: 7. Holl B. alaptérképével; 26. kép 1: Jakab A. felvétele; 26. kép 2: <http://kvest-kite.narod.ru/k/no/lov.html>; 26. kép 3: KRYLASZOVA 2007, рис. 82. nyomán; 27. kép 1–3: Jakab A. felvétele; 27. kép 4–5: Dr. Patonay Lajos és munkatársainak felvétele; 28. kép 1–2: KRYLASZOVA 2009, рис. 15, illetve N. B. Krylaszova és A. M. Belavin felvétele; 28. kép: 1,3: KRYLASZOVA 2009, рис. 15. 28. kép: Révész L. felvétele; 2a. RÉVÉSZ 2003, 3. kép

THE CLASSIFICATION OF CONQUEST PERIOD PURSES AND TINDER SETS IN THE LIGHT OF ANALOGIES FROM THE VOLGA-KAMA REGION

The purses worn suspended from the belt, whose lid was often adorned with elaborately decorated metal plates (*Figs 1–2, 10*) or mounts (*Figs 11–12, 13–16*) occupy a prominent place in the archaeological legacy of the 10th century. The small articles used in daily life, especially the ones needed for lighting a fire (*Figs 26–28*) were kept in these purses. Assemblages of this type are well documented in the archaeological material across Eastern Europe (*Figs 3–7, Figs 18–19, Figs 19–21, Fig. 28*) and even though they have not been neglected in the period's studies, their possible ties with the Hungarian Conquest period material has not been fully clarified (ERDÉLYI 1961; BELAVIN–KRYLASZOVA 2011). Hungarian scholarship tended to regard the ornate eastern purses as earlier pieces, i.e. as models of the Conquest period ones, and their possible contemporaneity has been proposed only recently (FODOR 2010).

The archaeological material increases rapidly from year to year in the vast expanse between the Urals and the Carpathians, and thus we deemed it important to review the new data on plate and mount decorated purses in a separate study. In addition to an overview of the new finds, we also identified a new purse type of eastern origin (*Figs 19–21*) in the Conquest period material: a leather purse with iron tubes on the mouth, functioning either as part of the fastening mechanism or as stiffeners (*Figs 22–27*). In the case of the tinder sets kept in the purse, we identified a new artefact type. The early medieval cemeteries of the Volga-Kama region yielded the closest analogies to a so-called tinder tube still containing the remnants of the beech-wood tinder found in a Conquest period grave on the outskirts of Tärp (Fig. 26. 2, Fig. 27). Instead of the Scandinavian parallels suggested by the excavator (RÉVÉSZ 2004), an origin in the Kama region also seems more plausible in

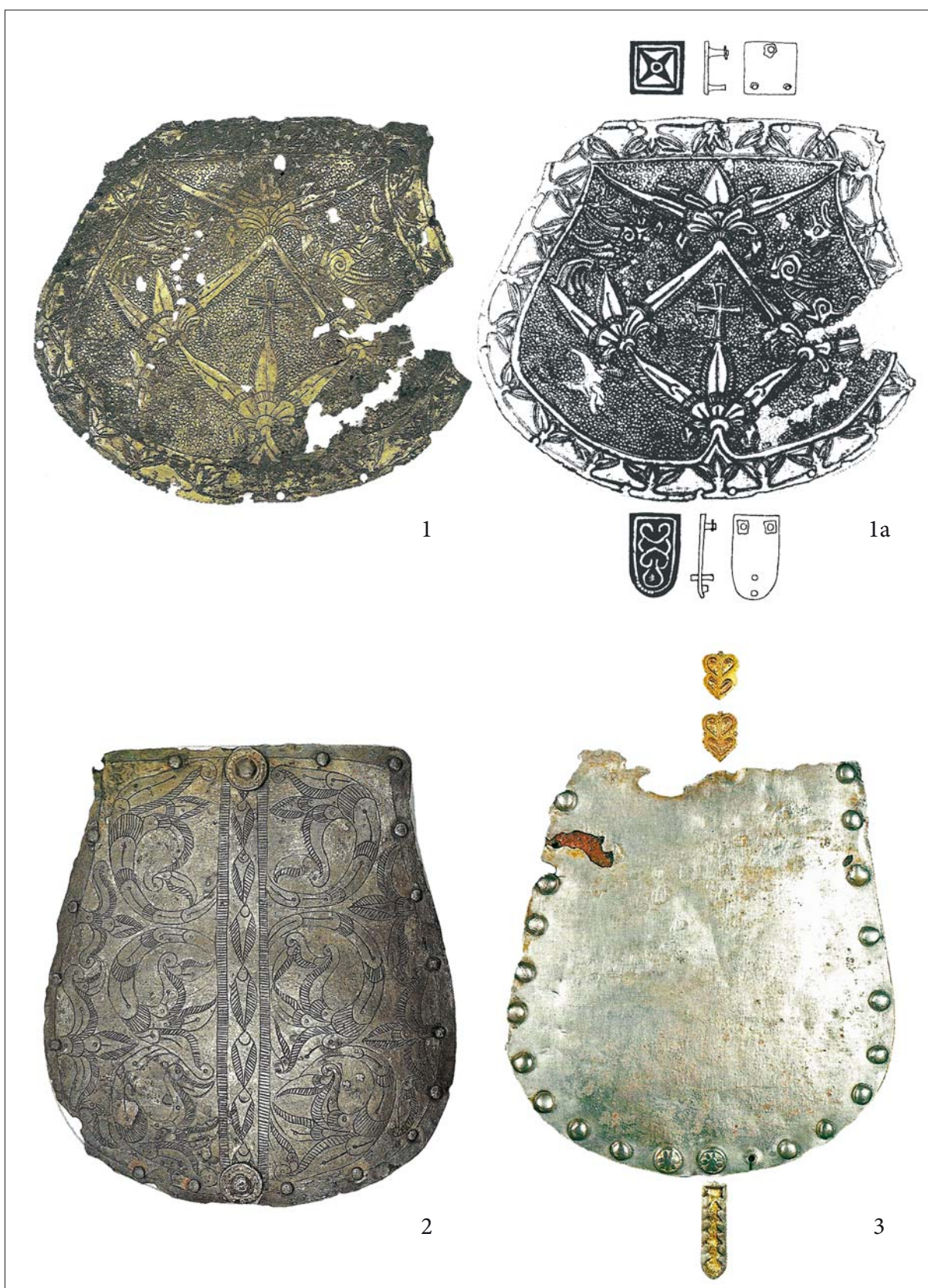
the case of the bimetallic strike-a-light from the Karos I cemetery (*Fig. 28*).

The new artefacts of eastern origin identified in the 10th-century archaeological material of the Carpathian Basin point towards the forest steppe of the Volga-Kama region rather than the grassy steppe. It seems to us that future studies on the eastern cultural ties of the Conquest period material will also have to address

issues of geographic relevance in order to identify and separate the elements adopted in the Volga-southern Ural region and the ones adopted during the long trek from the Urals to the Carpathians, for example on the fringes of the grassy steppe through contact with the peoples of the Khazar Empire. The new data provide a sound basis for studies of this type.

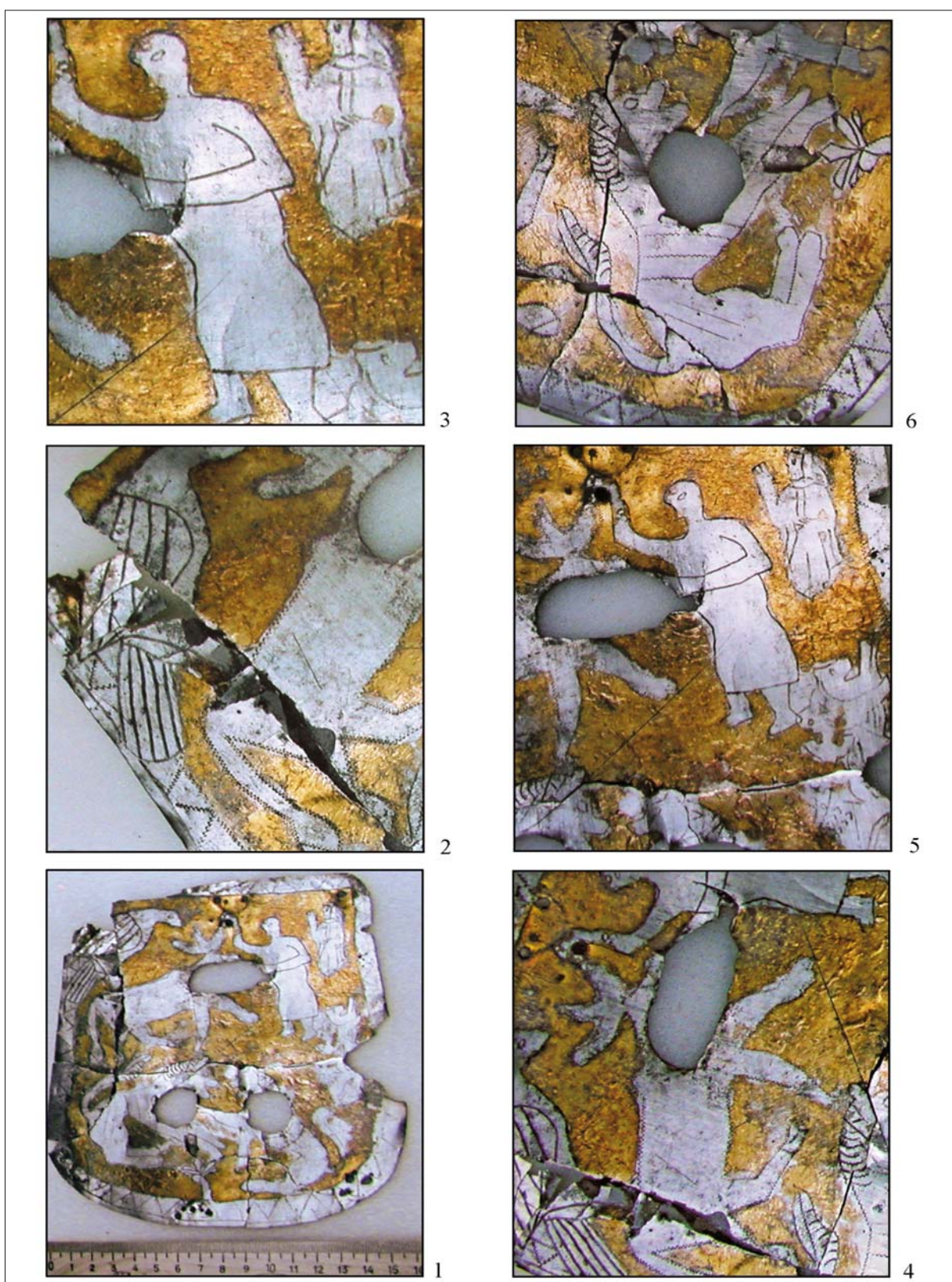
1. kép. A Kárpát-medence 10. századi tarsolylemezeinek főbb csoportjai díszítésük jellege alapján
 Fig. 1. The main classes of the 10th-century metal purse plates of the Carpathian Basin based on their decoration

2. kép. A Kárpát-medence 10. századi tarsolylemezeinek főbb csoportjai díszítésük jellege alapján
Fig. 2. The main classes of the 10th-century metal purse plates of the Carpathian Basin based on the decoration

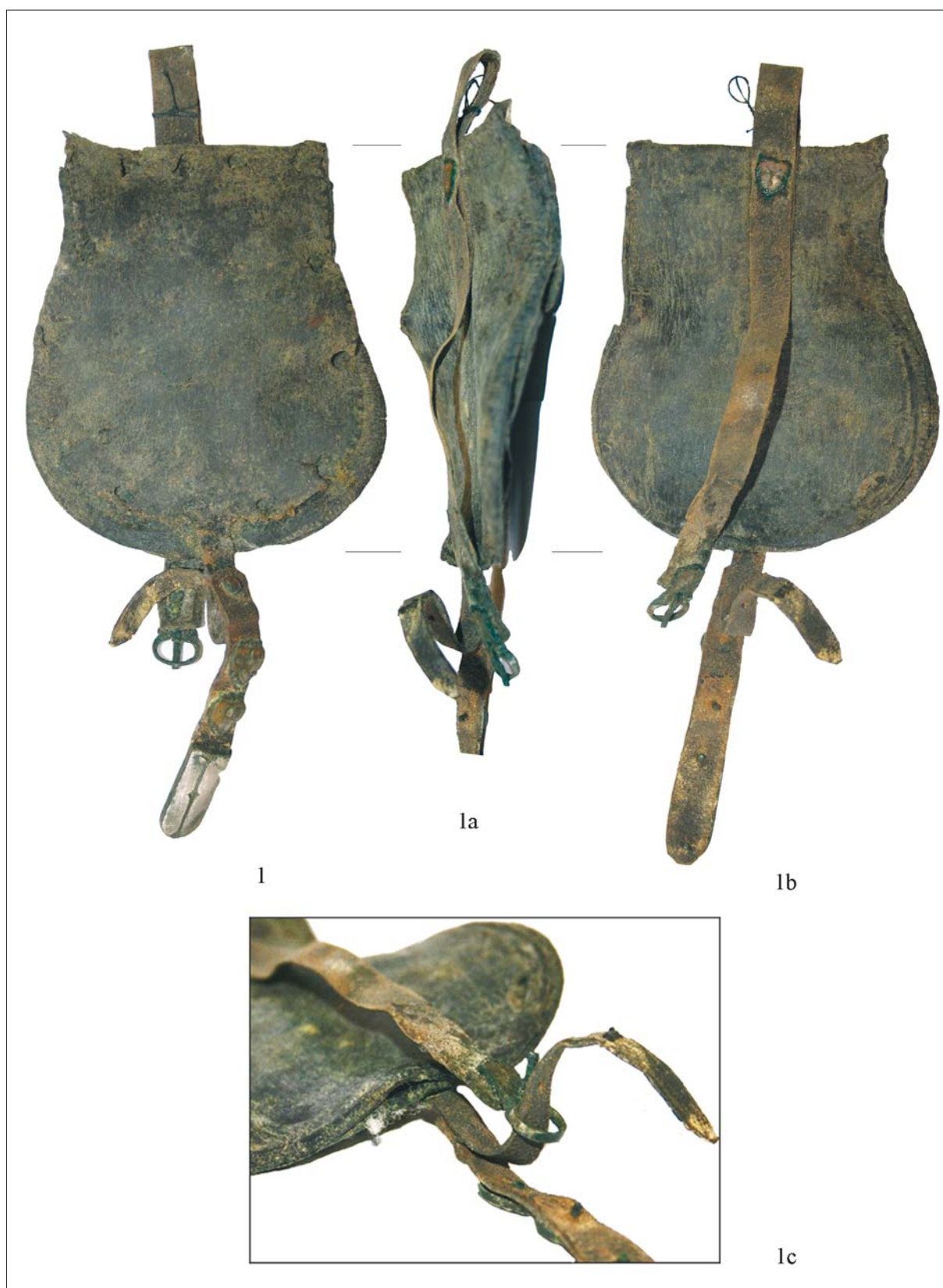
3. kép. Ismeretlen lelőhelyű tarsolylemez Perm környékéről
Fig. 3. Unprovenanced purse plate from the Perm area

4. kép. Ismeretlen lelőhelyű tarsolylemez és ábrázolásának részletei Perm környékéről
 Fig. 4. Unprovenanced purse plate and details of its decoration from the Perm area

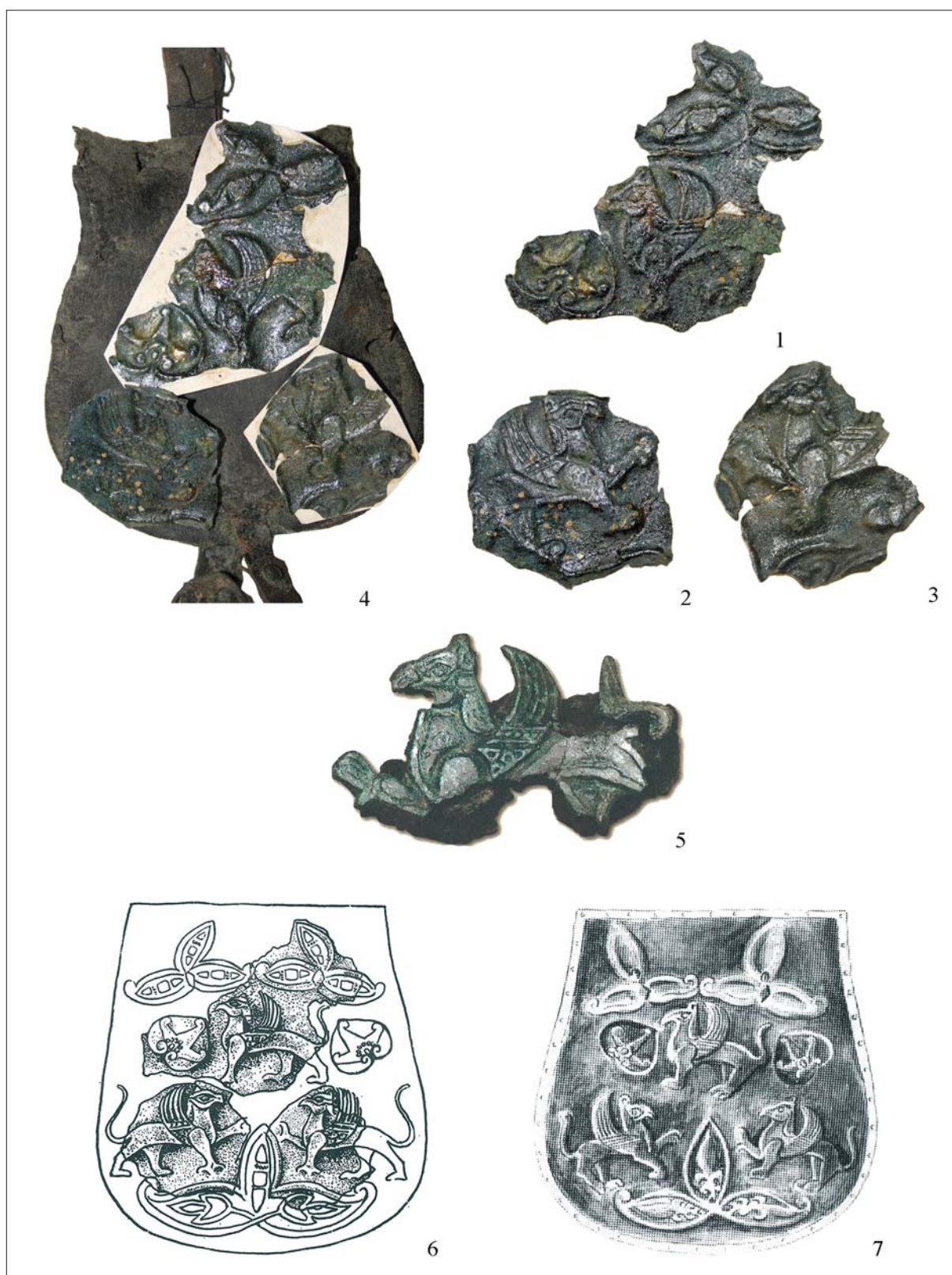

5. kép. Tarsolylemez rekonstrukciója a Veszelov-tanya (Mari El, Ru) melletti temető 19. sírjából
Fig. 5. Reconstruction of a purse plate from Grave 19 of the cemetery near the Veselov farm (Mari El, Russ.)

6. kép. Börtarsoly a Panovoi 2. sírból

Fig. 6. Russian purse from Grave 2 of the Panovo cemetery

7. kép. 1–4: Tarsolylemez töredékei és tarsoly a panovoi 2. sírból; 5: Griffet ábrázoló (öv?)veret a nyizsnyjaja szterlakai (Mari El, Ru) temetőből; 6–7: A panovoi tarsolylemez rekonstrukciója Erdélyi I. és Fettich N. nyomán
 Fig. 7. 1–4: Purse plate and fragments of a purse plate from Grave 2 of the Panovo cemetery; 5: Belt mount (?) depicting a griffin from the Nizhnyaya Strelka cemetery (Mari El, Russ.); 6–7: Reconstruction of the Panovo purse plate after I. Erdélyi and N. Fettich

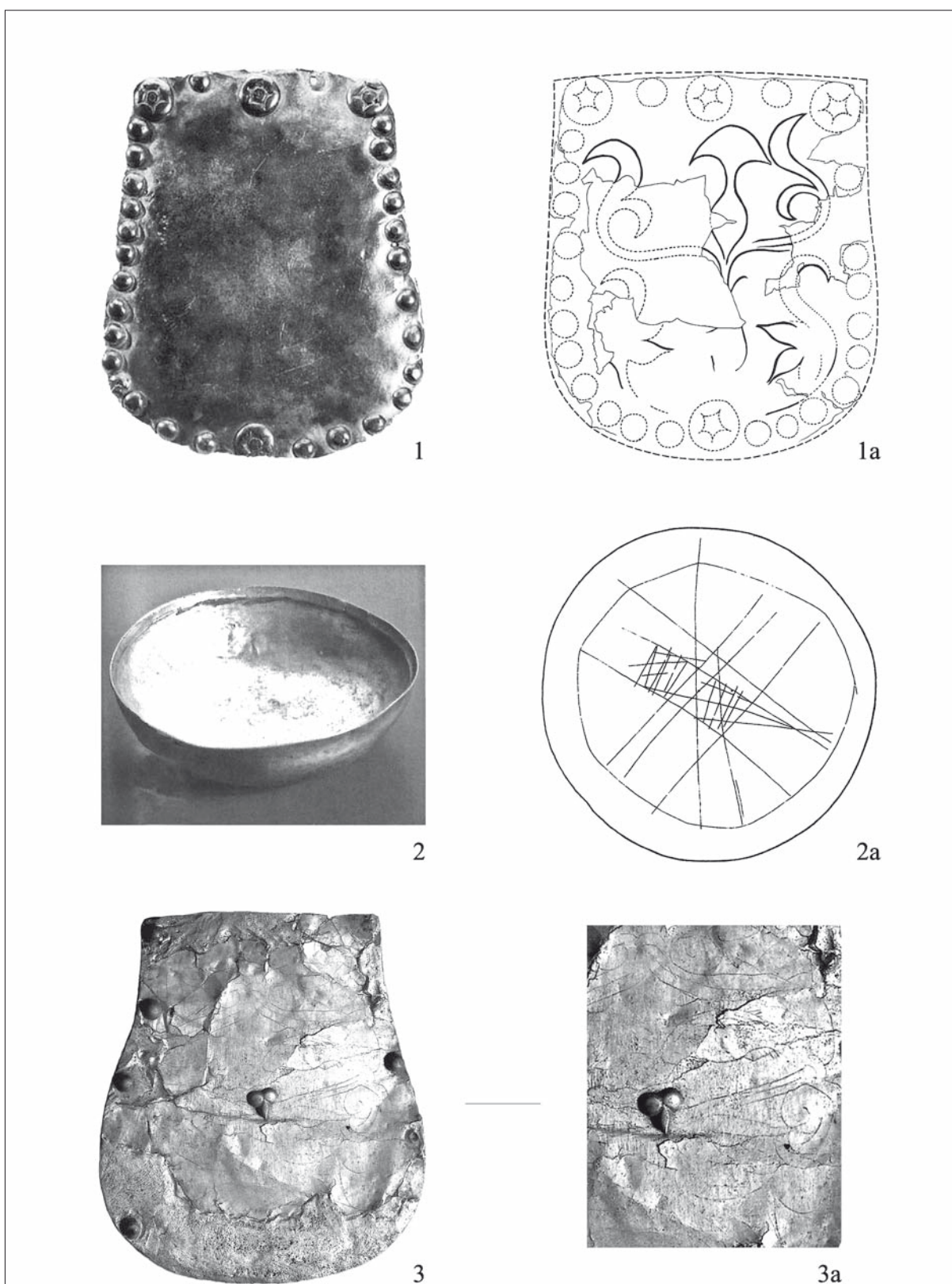
8. kép. A panovoi 2. sír leletei

Fig. 8. Finds from Grave 2 of the Panovo cemetery

9. kép: 1–2: Tarsolylemez a Krjukovo-Kuzsnoje 472. sírból

Fig. 9. 1–2: Purse plate from Grave 472 of the Kryukovo-Kuzhnoye cemetery

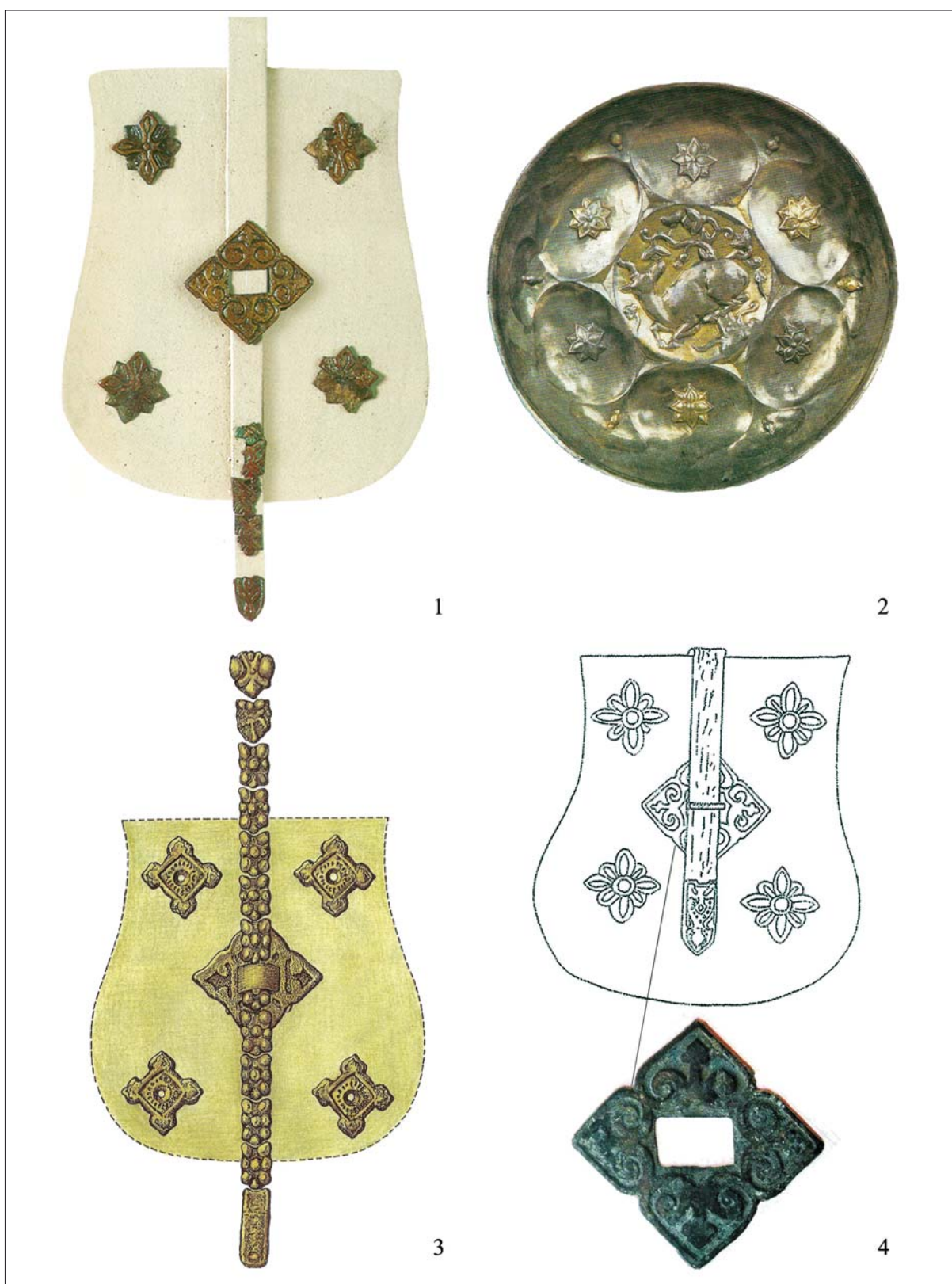

10. kép. Honfoglalás kori karcolt díszű tárgyak. 1–2: Tarsolylemez a kenézlői I. temető 14. sírjából; 3–4: Ezüstcsésze Gégény-Monokdombról; 5–6: Tarsolylemez a kenézlői I. temető 3. sírjából

Fig. 10. Artefacts with engraved decoration of the Conquest period. 1–2: Purse plate from Grave 14 of the Kenézlő I cemetery; 3–4: Silver cup from Gégény-Monokdomb; 5–6: Purse plate from Grave 3 of the Kenézlő I cemetery

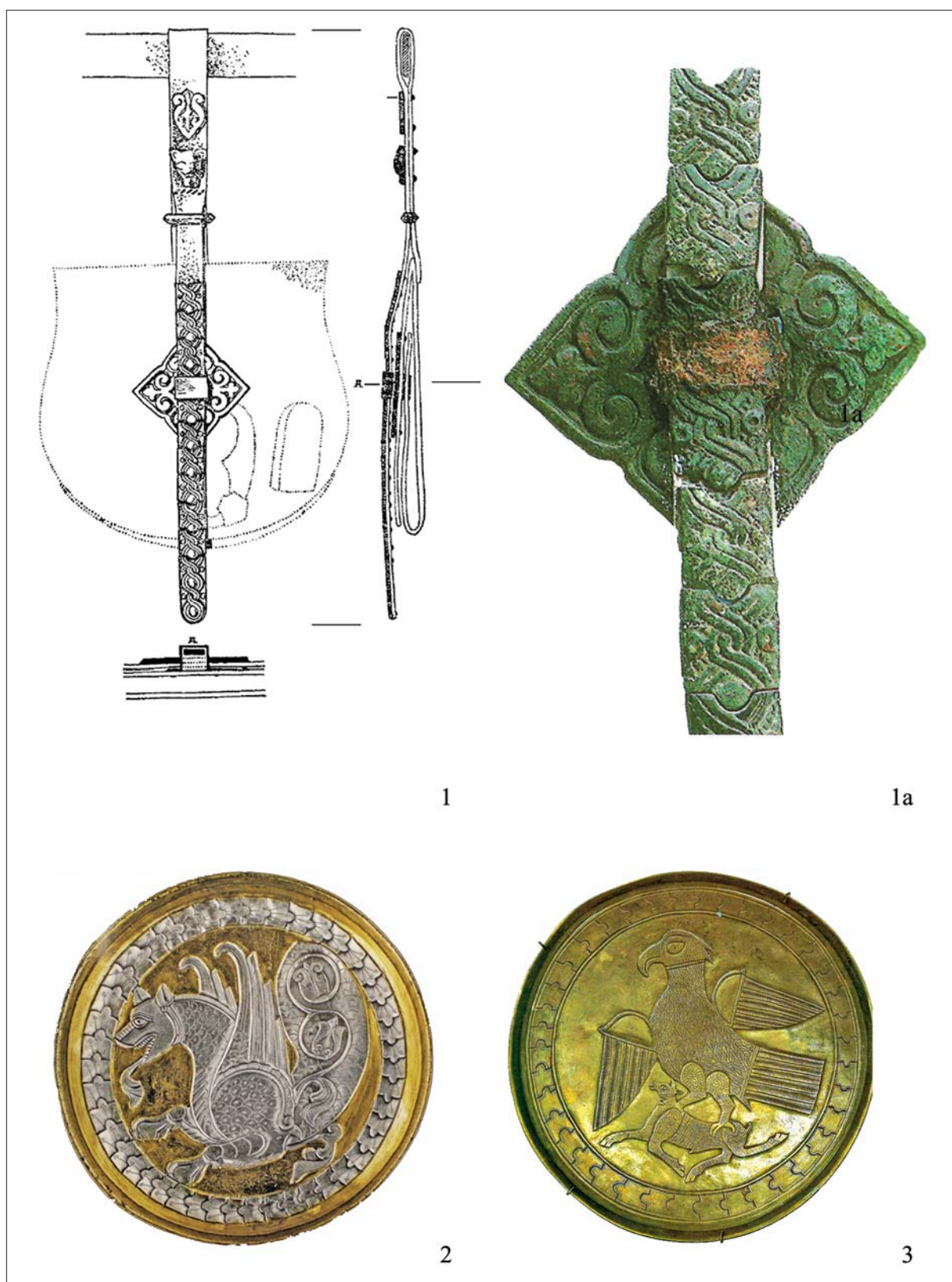

11. kép. Veretes tarsolyok. 1: Krjukovo-Kuzsnoje 256. sír; 2: Karos-Eperjesszög II. temető 41. sír
Fig. 11. Mount-decorated purses. 1: Kryukovo-Kuzhnoye, Grave 256; 2: Karos-Eperjesszög, Cemetery II, Grave 41

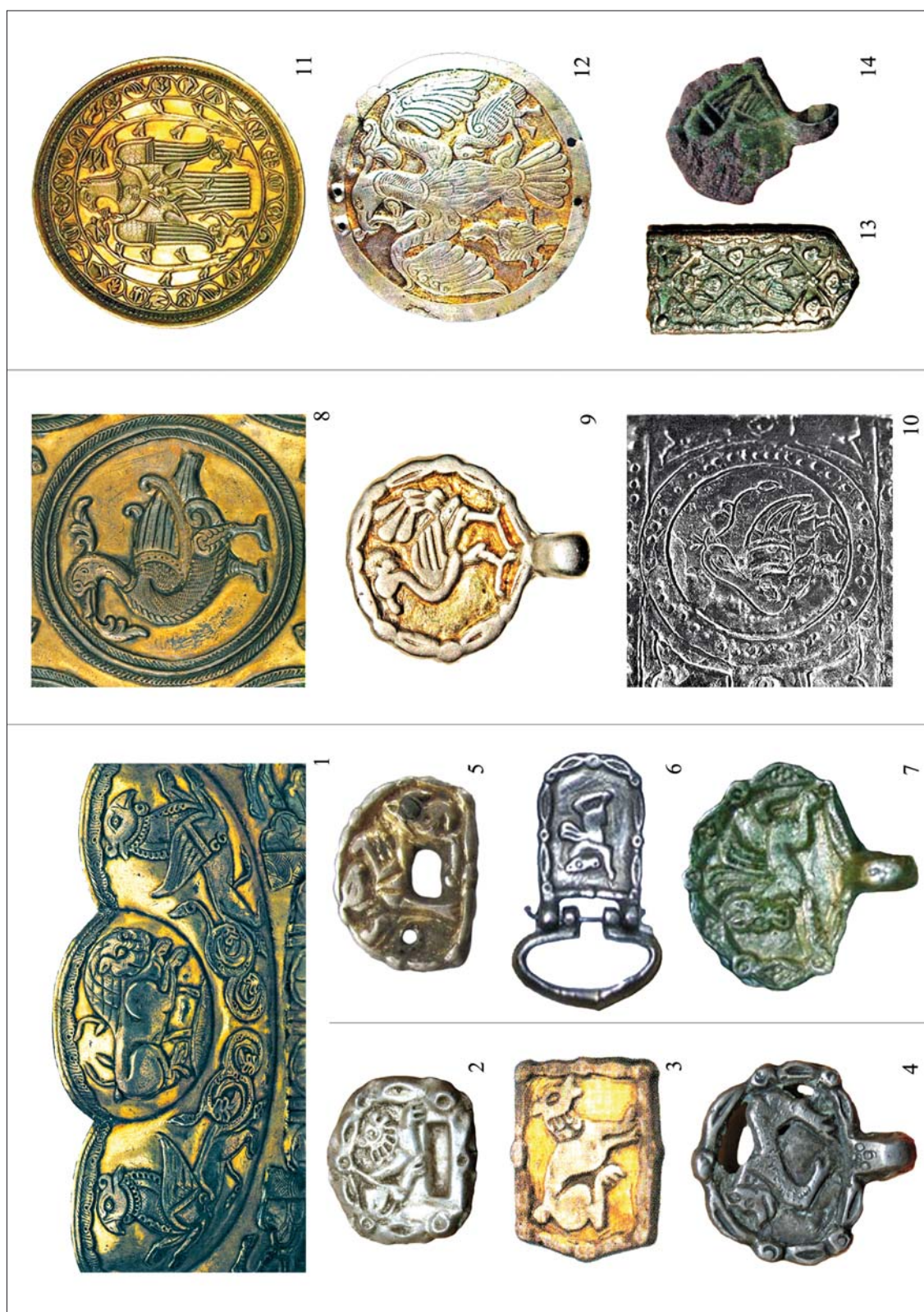
12. kép. 1: Újfehértő-Micskepuszta 1. sír; 2: Négyzetes veret mintája „keleti ezüst” tálon; 3: Veretes tarsoly a csernyigovi 15. sírból; 4: Veretes tarsoly az izmerszki volgai bolgár telepről

Fig. 12. 1: Újfehértő-Micskepuszta, Grave 1; 2: Pattern of a rectangular mount on an “eastern” silver bowl; 3: Mount-decorated purse from Grave 15 of the Chernigov cemetery; 4: Mount-decorated purse from the Volga Bulgarian settlement at Izmersk

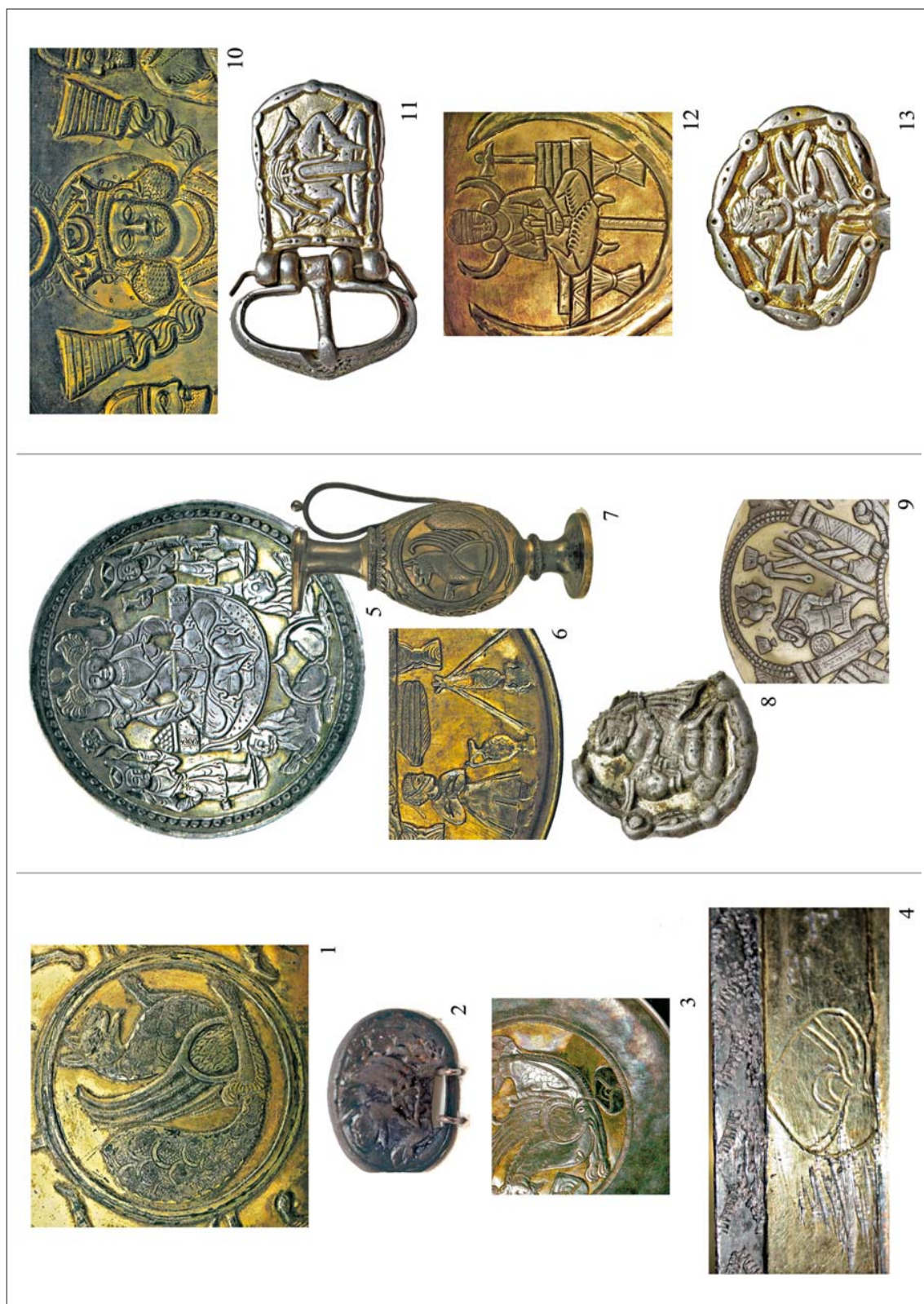

13. kép. 1–2: Bodrogszerdahely-Bálványdomb 3. sír; 3–4: „Keleti ezüst” és volgai bolgár eredetű ezüst tálak, peremükön a tarsolyzáró szíjak vereteivel azonos formájú mintasorral

Fig. 13. 1–2: Bodrogszerdahely-Bálványdomb, Grave 3; 3–4: Silver bowls of “eastern” and Volga Bulgarian origin, decorated with a pattern echoing the design of the mounts adorning the purse closing strap around the rim

14. kép. Válogatás a keleti ezüstök és a kelet-európai kora középkori (öv)díszek hasonló mintakincséből
Fig. 14. Selection of the similar ornamental patterns of eastern silverware and the early medieval (belt) mounts of Eastern Europe

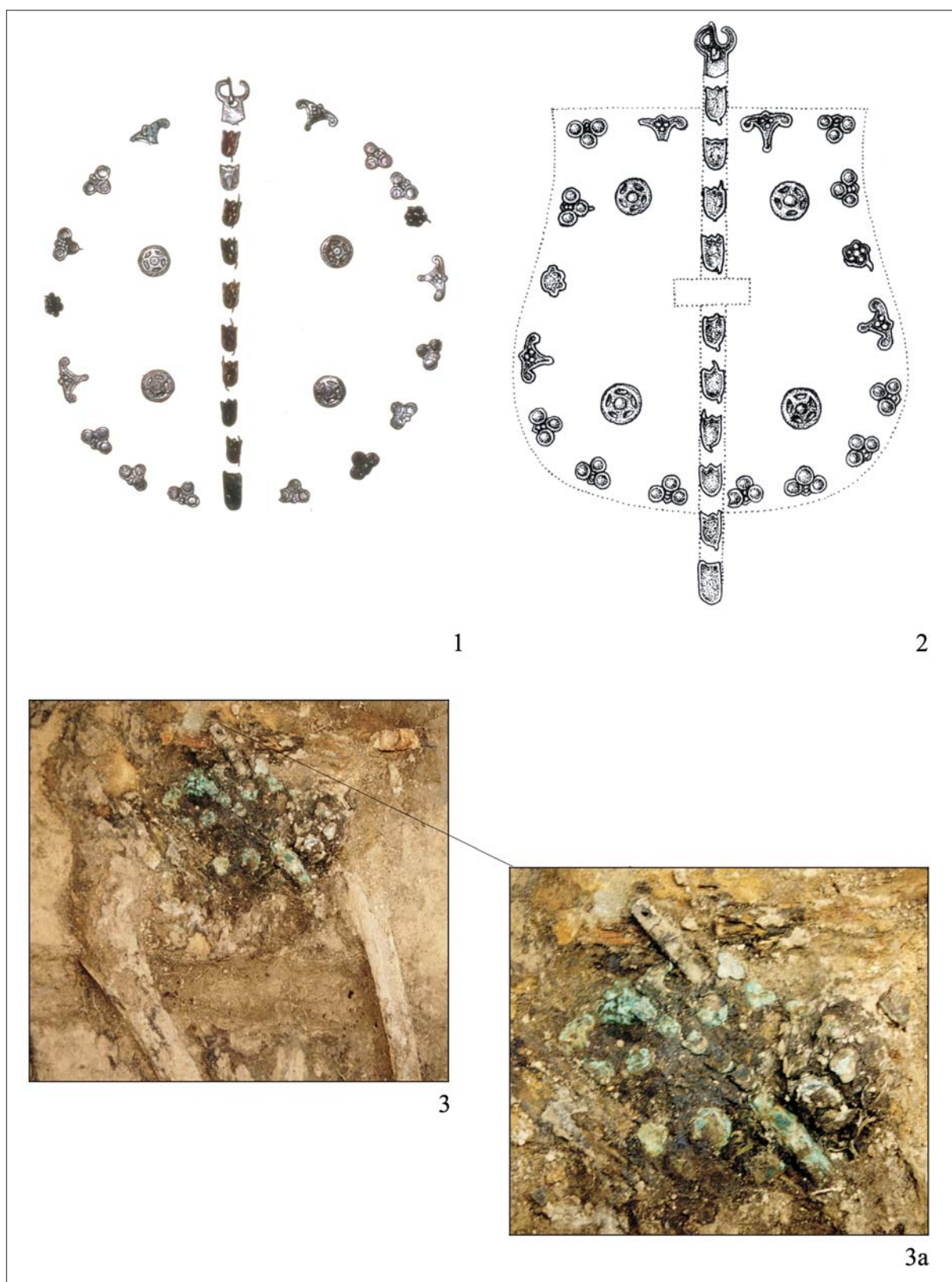

15. kép: Válogatás a keleti ezüstök és a kelet-európai kora középkori (öv)díszek hasonló mintakincséből
Fig. 15: Selection of the similar ornamental patterns of eastern silverware and the early medieval (belt) mounts of Eastern Europe

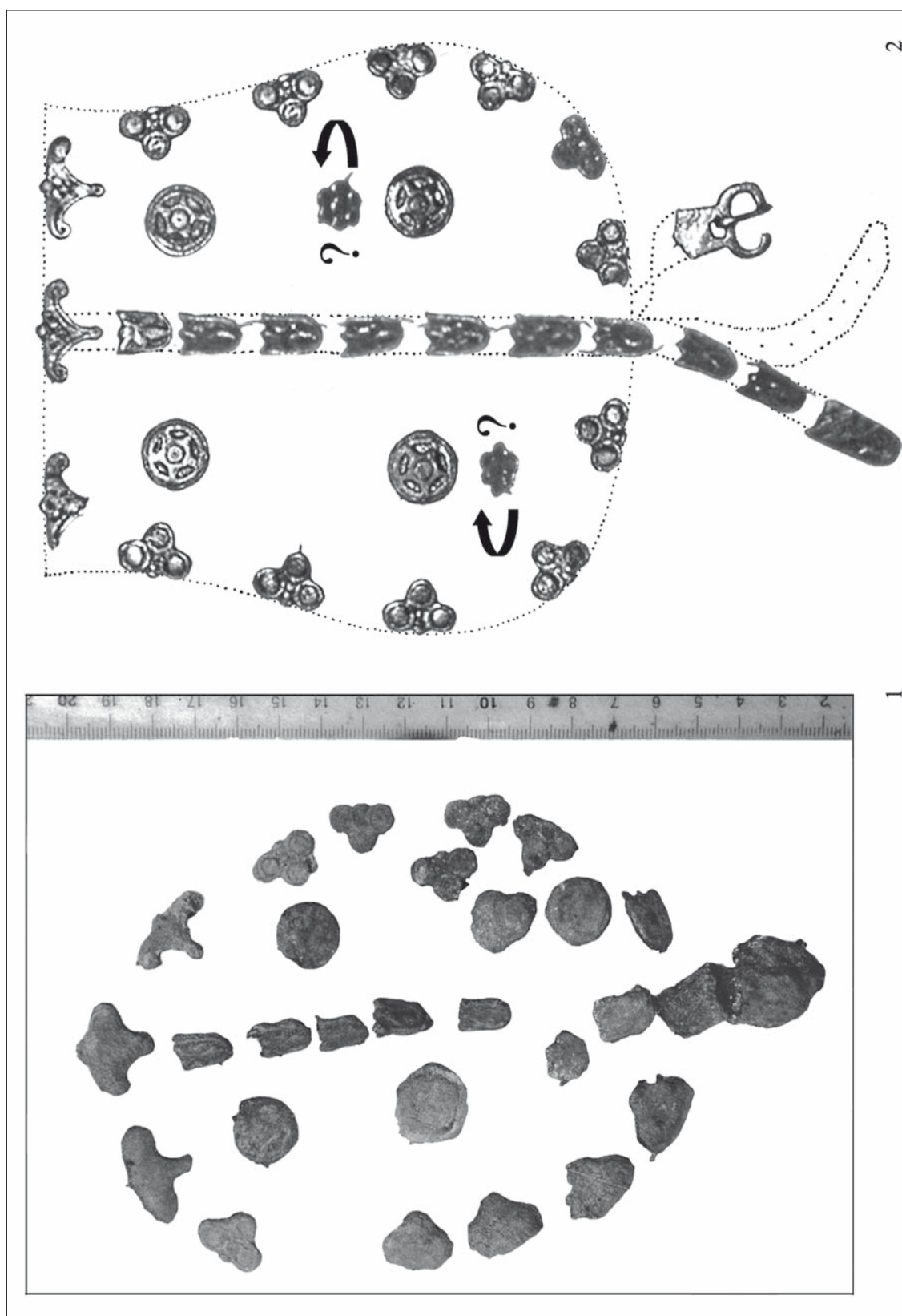
16. kép. 1: Tarsolydísz(?) Rézközberencs-Paromdomb 3. sír; 2. A sesztovci 42. sír „szárnyas” veretes tarsolya; 3–3a: Tarsolyveretek (?) és rekonstrukciójuk Budapest-Farkasrétről

Fig. 16. 1: Purse ornament (?) from Rézközberencs-Paromdomb, Grave 3; The “winged” mount-decorated purse from Grave 42 of the Shestovitz cemetery; 3–3a: Purse mounts (?) from Budapest-Farkasrét and their reconstruction

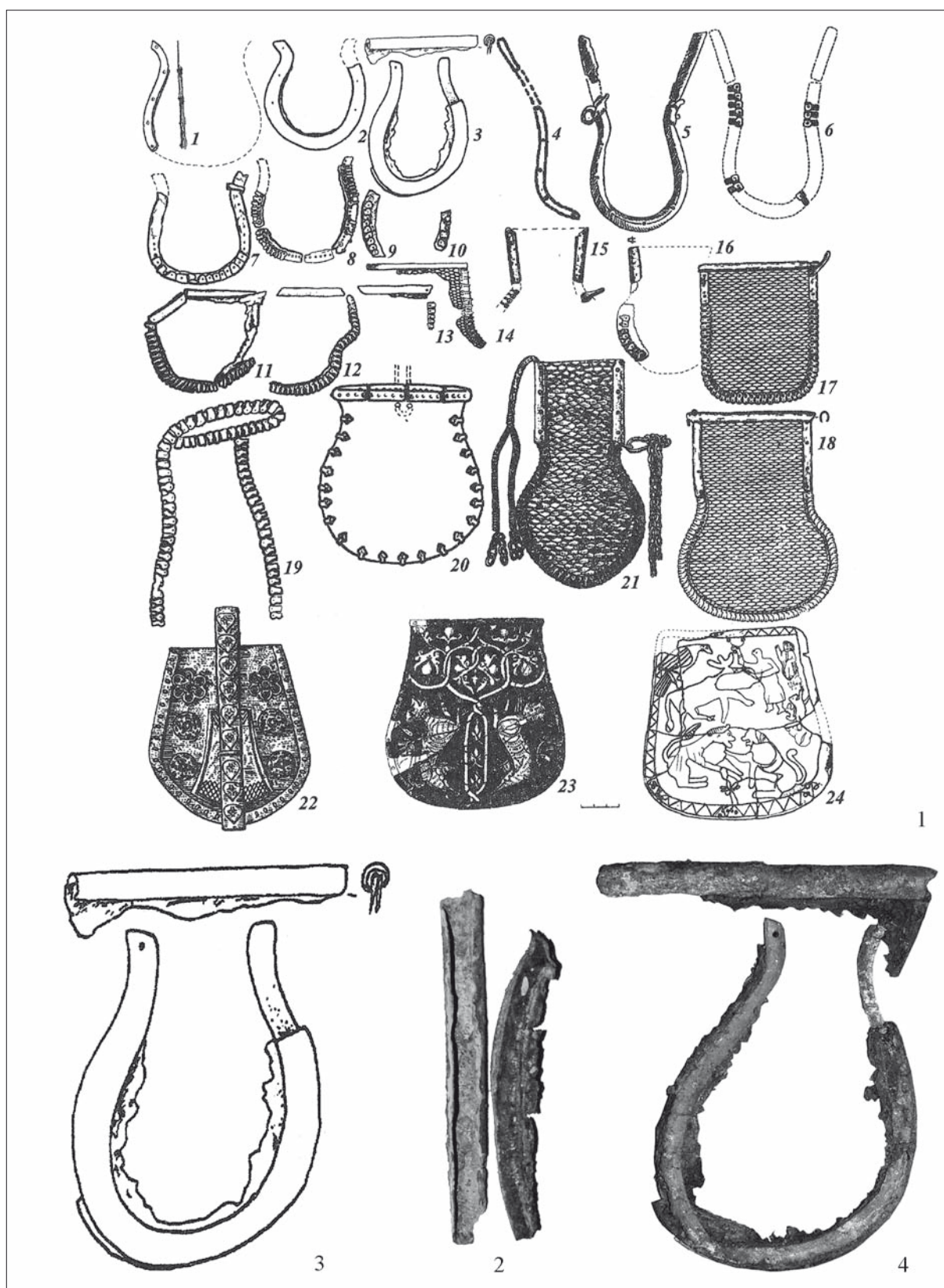

17. kép. 1: Veretes tarsoly a kijevei (2002) kurgános kamrásírból; 2: Fodor I. rekonstrukciója; 3–4: Ásatási felvétel az *in situ* felvett kijevei veretes tarsolyról

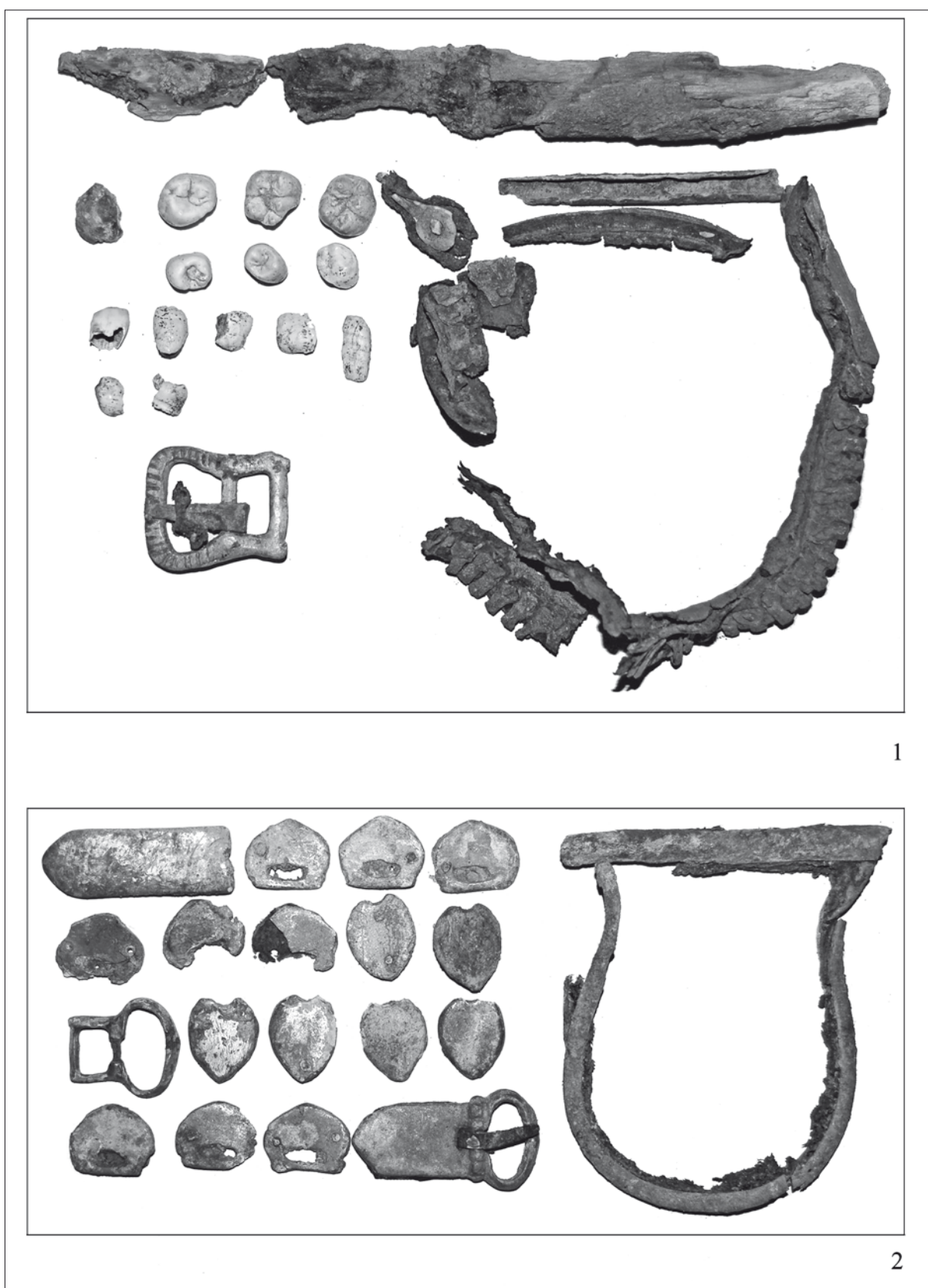
Fig. 17.: Mount-decorated purse from the burial chamber under the kurgan at Kiev (2000); 2: I. Fodor's reconstruction; 3–4: *In situ* lifting of the mount-decorated purse found at Kiev

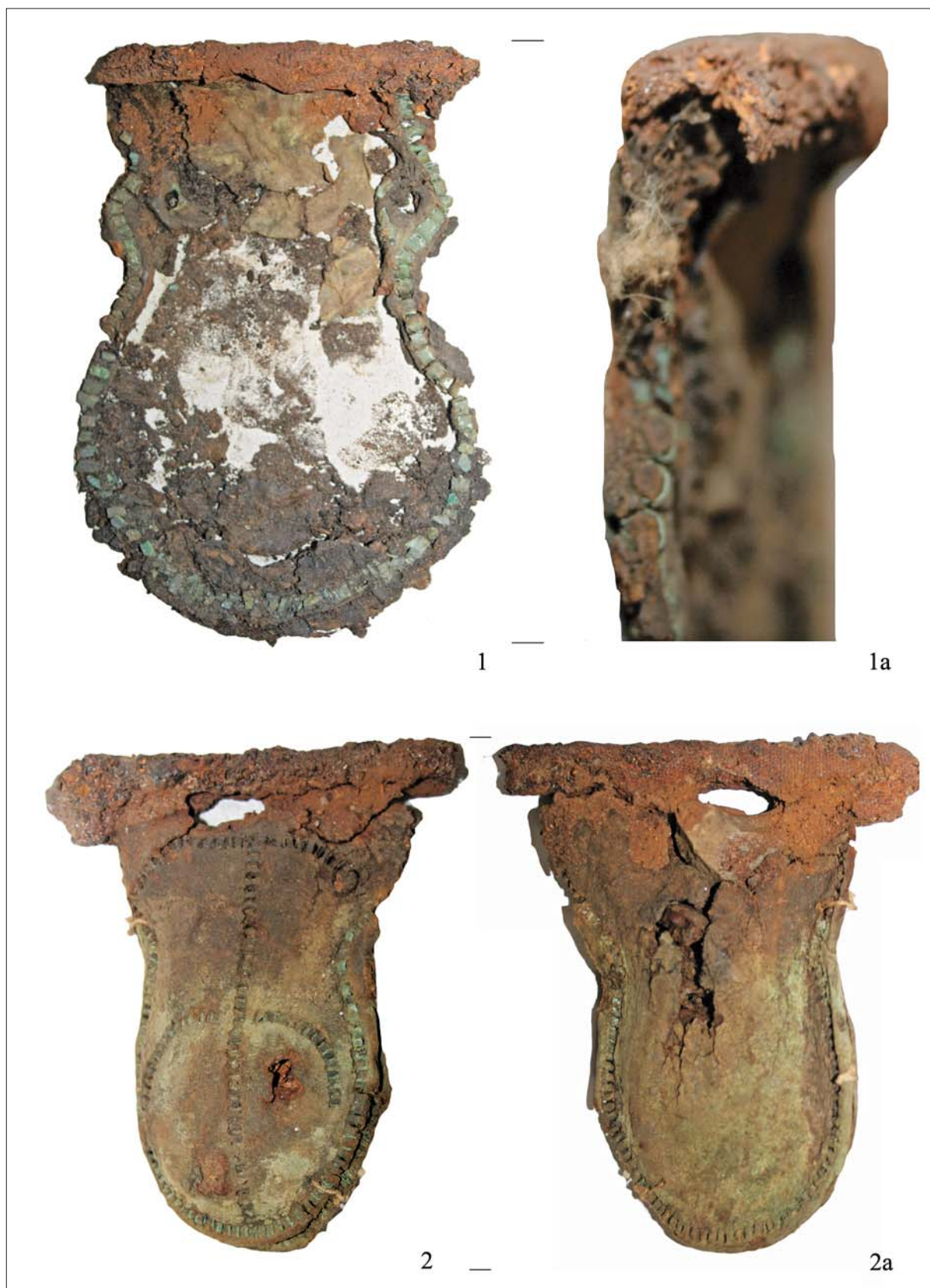
18. kép. 1: A kijeji (2002) tarsolyveretek restaurálás előtt; 2: Türk Attila rekonstrukciója a panovói bőrtársoly záródása alapján
Fig. 18. 1: The purse mounts from Kiev (2000) before conservation; 2: Attila Türk's reconstruction based on the fastening mechanism of the Panovo leather purse

19. kép. 1: A Volga-Káma vidék tarsolytípusai; 2–4: Csöves merevítésű tarsoly a bojanovoi 73. sírból
 Fig. 19. 1: Purse types of the Volga-Kama region; 2–4: Purse with tubular stiffeners from Grave 73 of the Boyanovo cemetery

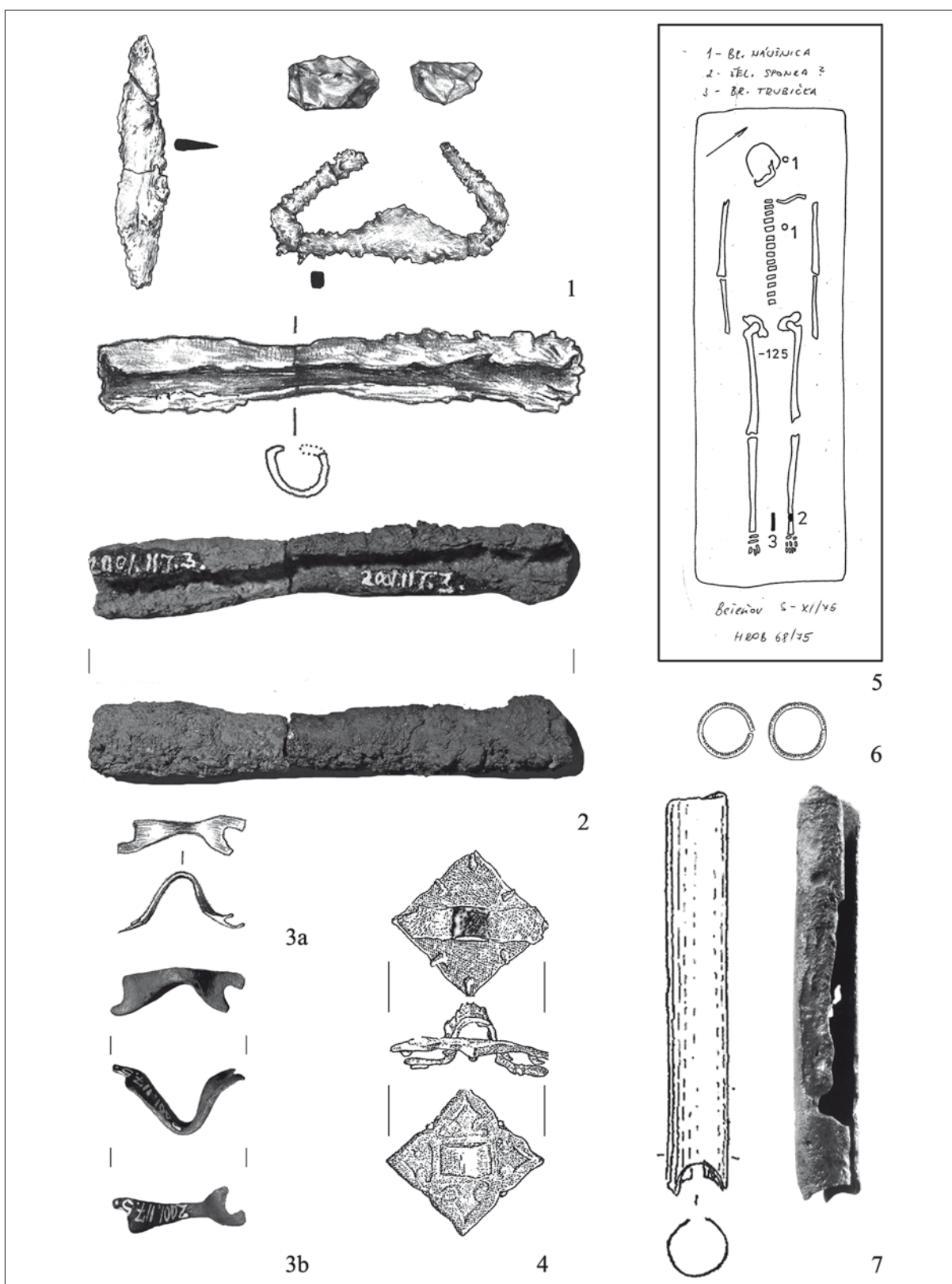

20. kép. 1: Bojanovo 67. sír; 2: Bojanovo 73. sír
Fig. 20. 1: Bojanovo, Grave 67; 2: Bojanovo, Grave 73

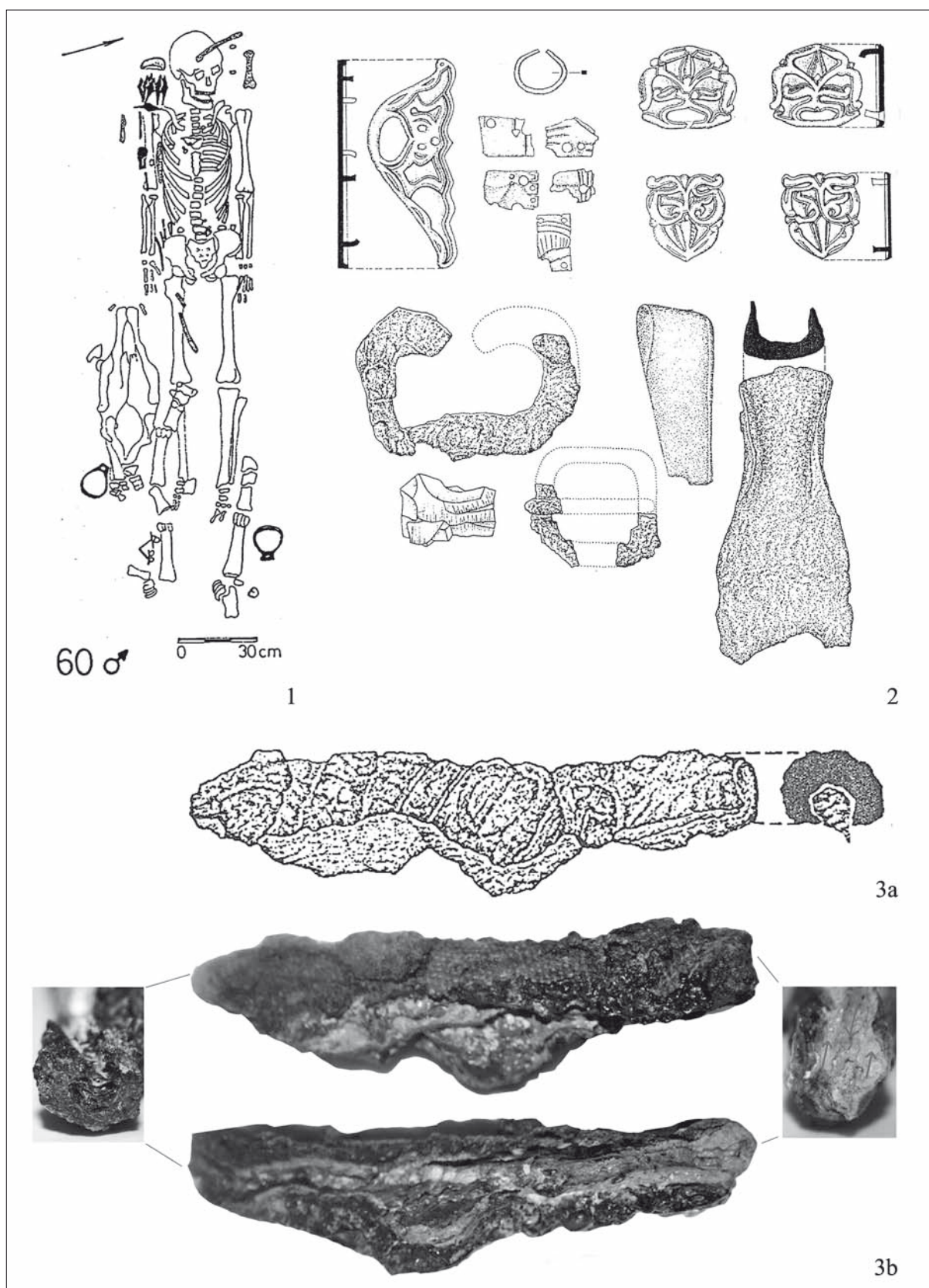
21. kép. Vascsőves merevítésű tarsolyok Krjukovo-Kuzsnoje. 1: 228. sír; 2: 400. sír

Fig. 21. Purses with tubular iron stiffeners from Kryukovo-Kuzhnoye. 1: Grave 228; 2: Grave 400

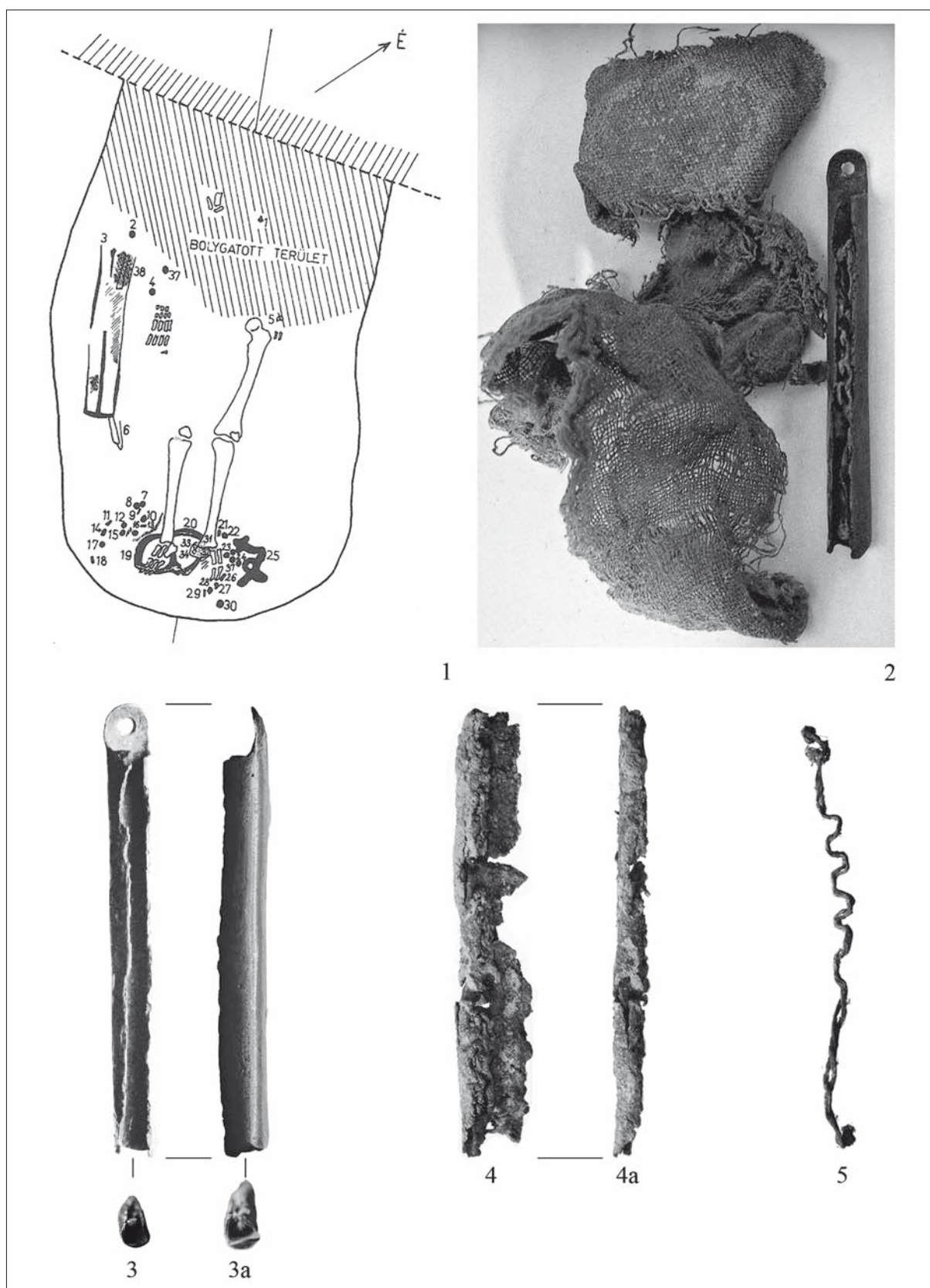

22. kép. 1–3: Gávavencsellő, Gáva-Vásártér 17. sír; 4: Tarsolyzáró bűjtatóveret a csernyigovi 15. kurgánsírból; 5–7: Bešeňov/Zsitvabesenyő (Sk) 68. sír

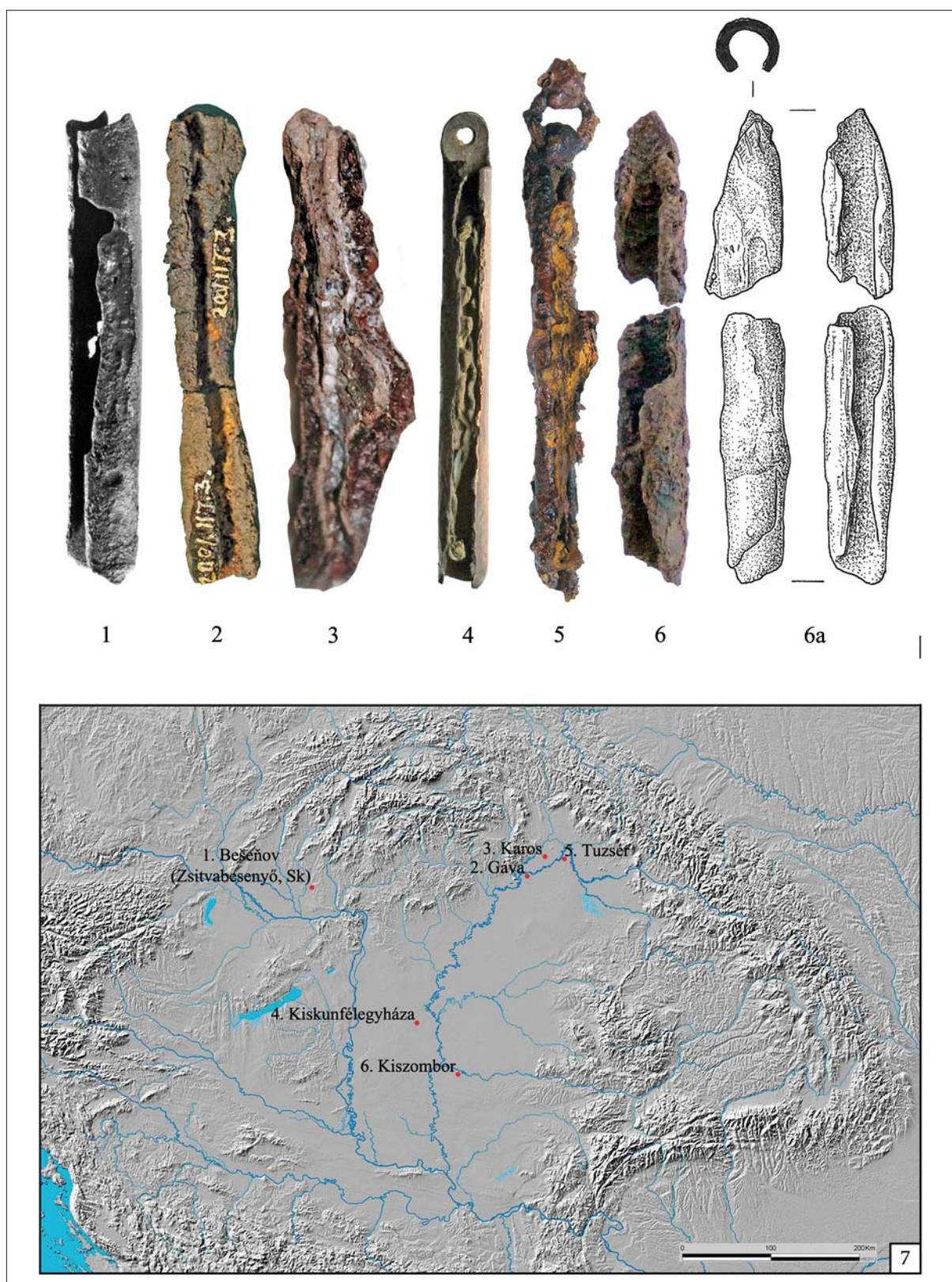
Fig. 22. 1–3: Gávavencsellő, Gáva-Vásártér, Grave 17; 4–7: Bešeňov/Zsitvabesenyő (Sk), Grave 68

23. kép. 1–3: Karos-Eperjesszög II. temető 60. sír
Fig. 23. Karos-Eperjesszög, Cemetery II, Grave 60

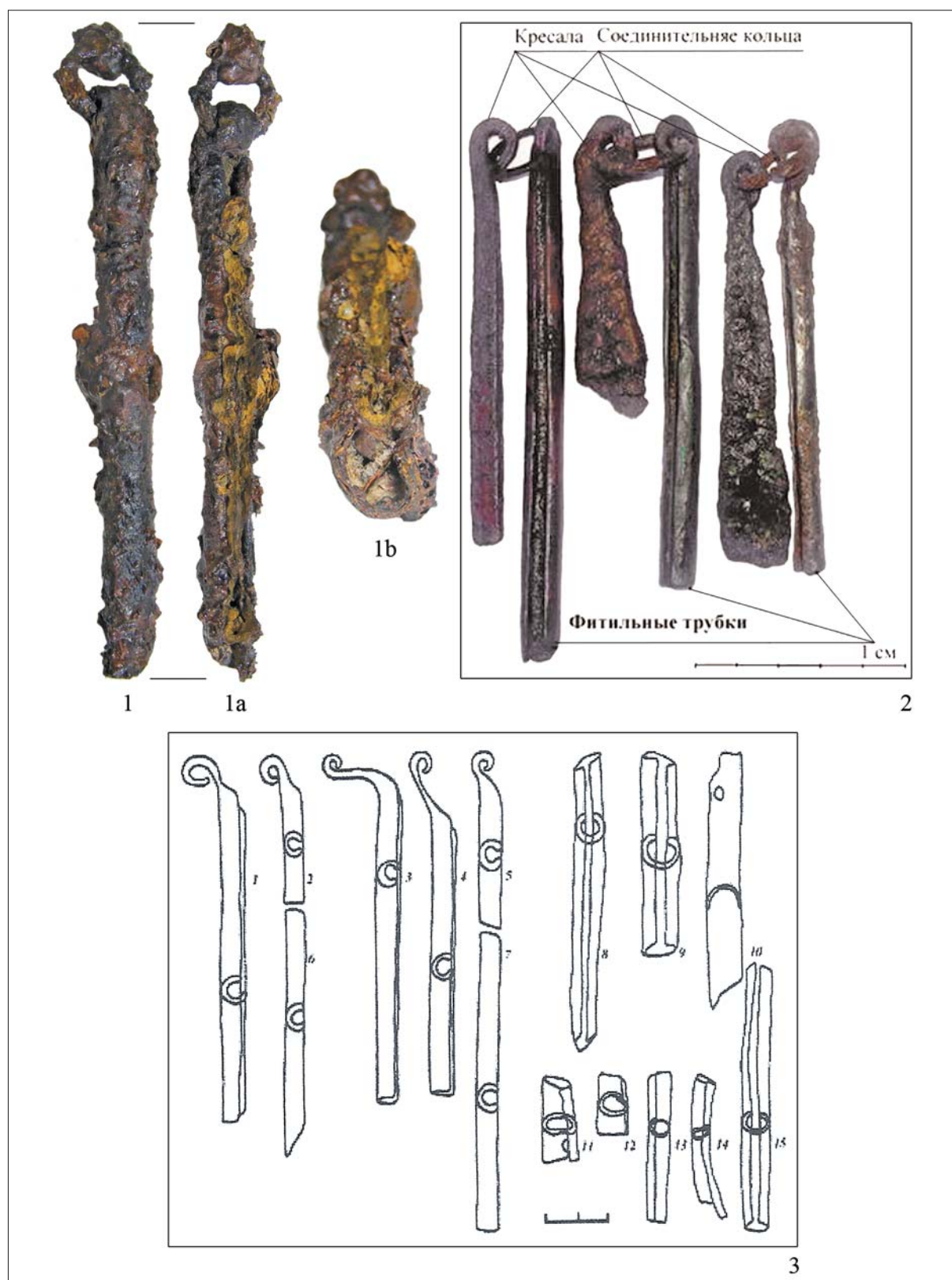

24. kép. 1–5: Bronz csővecske és tartalma a Kiskunfélegyháza-Radnóti utcai sírból
 Fig. 24. 1–5: Bronze tube and its contents from the grave uncovered at a Kiskunfélegyháza-Radnóti utca

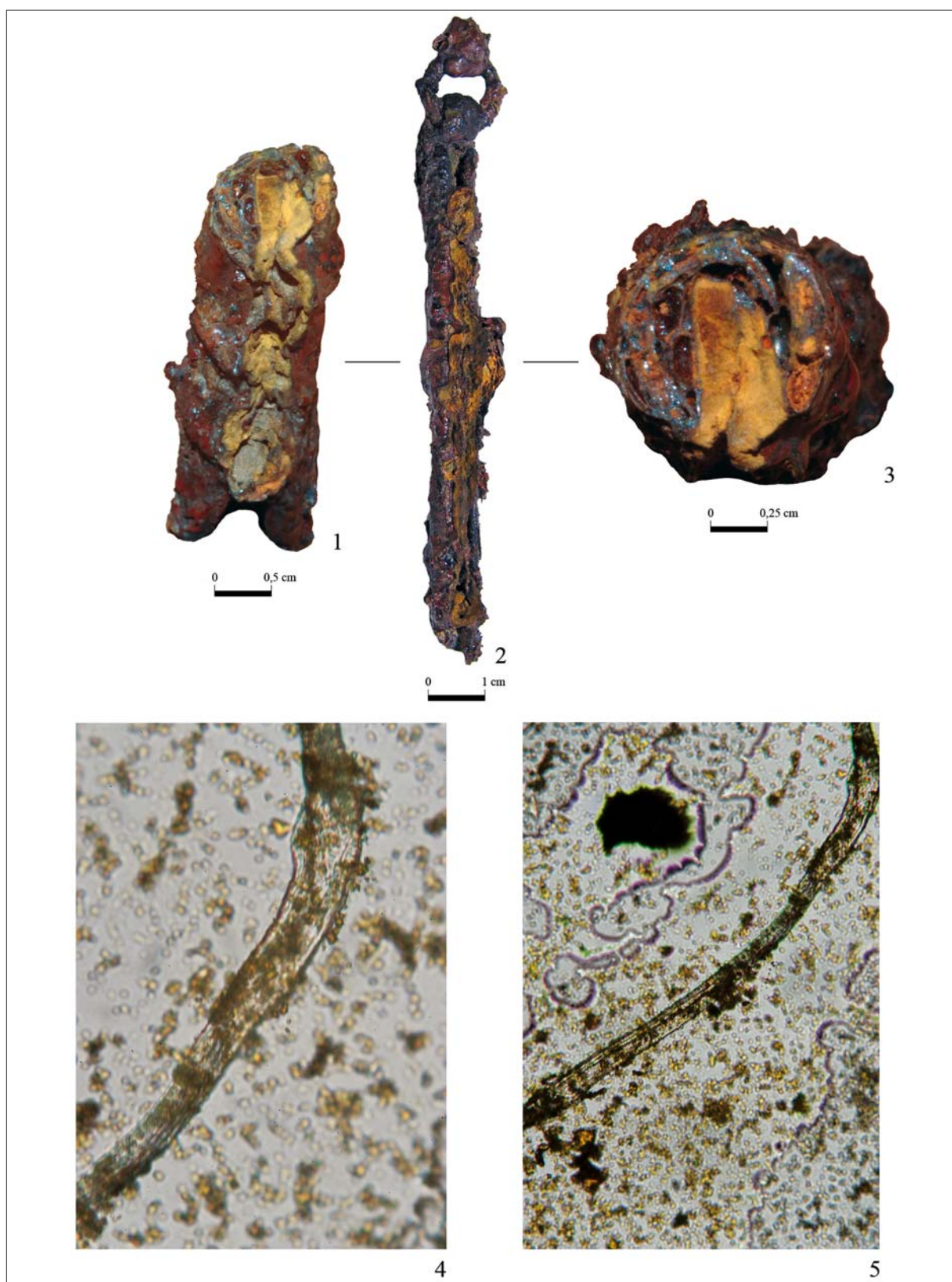
25. kép. 1–3, 6–6a: Honfoglalás kori tarsolymerevítők; 4–5: Taplótartó csövecskék; 7: A tarsolymerevítők és a taplótartók elterjedése a Kárpát-medencében

Fig. 25. 1–3, 6–6a: Purse stiffeners of the Conquest period; 4–5: Tinder tubes; 7: Distribution of purse stiffeners and tinder tubes in the Carpathian Basin

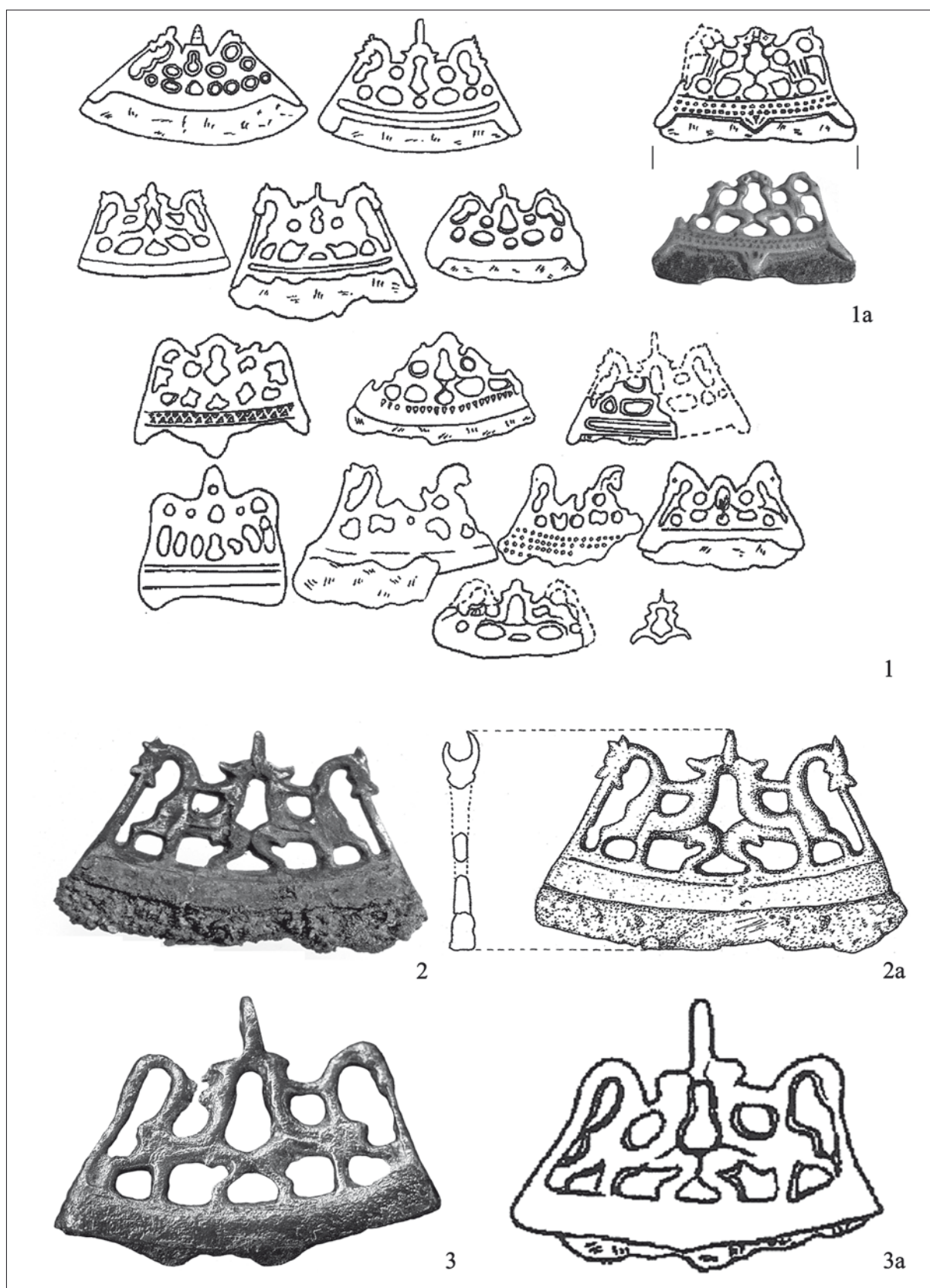

26. kép. 1: Taplótartó csövecske Tarpáról; 2–3: Csiholók és taplótartó csövecskék a Volga-Káma vidék 9–11. századi hagyatékában

Fig. 26. 1: Tinder tube from Tarpa; 2–3: Strike-a-lights and tinder tubes from the 9th–11th-century material of the Volga-Kama region

27. kép. 1–3: Tarlótartó csövecske Tarpáról, belül bükkfatapló maradványaival. 4–5. Gombafonál mikroszkópos felvétele a tarpai lelet belsejében talált bükkfataplóból
 Fig. 27. 1–3: Tinder tube from Tarpa with the remains of the beech tinder; 4–5: Microscopic view of the mycelium on the beech tinder found inside the tinder tube from Tarpa

28. kép. Bimetal csiolók. 1, 3: Káma mente; 2: Karos-Eperjesszög I. temető 2001/7. sír; 3: Bojanovo 5. sír
 Fig. 28. Bimetallic strike-a-lights. 1, 3: Kama region; 2: Karos-Eperjesszög, Cemetery I, Grave 2001/7; 3: Boyanovo, Grave 5